

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя П.М. Машэрава”
Кафедра беларускага мовазнаўства

В.Э. Зіманскі

**ГІСТОРЫЯ ПІСЬМА:
Узнікненне пісьма.
“Прадметнае” пісьмо. Піктаграфія.
Ідэаграфія. Складовае пісьмо**

Метадычныя рэкамендацыі

*Віцебск
ВДУ імя П.М. Машэрава
2015*

УДК 003(075.8)

ББК 81.08я73

З-62

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”. Пратакол № 1 ад 23.10.2015 г.

Аўтар: дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук **В.Э. Зіманскі**

Р э ц э н з е н т :

загадчык кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук, дацэнт *Г.А. Арцямёнак*

Зіманскі, В.Э.

З-62 Гісторыя пісьма: Узнікненне пісьма. “Прадметнае” пісьмо. Піктаграфія. Ідэаграфія. Складовае пісьмо : метадычныя рэкамендацыі / В.Э. Зіманскі. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2015. – 44 с.

У метадычных рэкамендацыях прапануюцца дадатковыя матэрыялы да лекцыйнага курса “Уводзіны ў мовазнаўства” па раздзеле “Гісторыя пісьма”. Сістэмна выкладаецца працэс станаўлення пісьмовых сістэм. У выданні разгледжаны этапы станаўлення нелінейнага (прадметнае) і лінейнага (ідэаграфія, складовае) пісьма.

Адрасуецца студэнтам філалагічнага факультэта. Можа быць карысна выкладчыкам, а таксама ўсім, хто цікавіцца ўзнікненнем і развіццём пісьмовых сістэм у гісторыі чалавецтва.

УДК 003(075.8)

ББК 81.08я73

© Зіманскі В.Э., 2015

© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2015

ЗМЕСТ

Уступ	4
Узнікненне пісьменнасці	5
“Прадметнае” пісьмо	6
Піктаграфія	9
Ідэаграфія. Іерагліфічнае пісьмо	12
Складовае (сілабічнае) пісьмо	24
Заклучэнне	43
Літаратура	44

УСТУП

У нашым сучасным грамадстве цяжка ўявіць інтэлігентнага і культурнага чалавека, які б не ўмеў чытаць і пісаць. Валоданне пісьмом стала важнай і неабходнай часткай нашага жыцця і культуры. У нашы дні неадукаваны чалавек не можа разлічваць на паспяховы ўдзел у прагрэсе чалавецтва.

Значэнне пісьма няцяжка зразумець, калі ўявіць сабе наш свет без пісьма. Пісьмо мае настолькі вялікае значэнне ў паўсядзённым жыцці, што наша цывілізацыя хутчэй магла б існаваць без грошай, металаў, радыё, паравога рухавіка і электрычнасці, чым без пісьма.

Важнасць пісьменнасці заключаецца таксама і ў тым, што на сённяшні дзень кожны з нас мае магчымасць даведацца пра традыцыі не толькі сваёй нацыі, але і амаль любога народа свету. Чытанне кніг пра іншыя краіны можа пашырыць круггляд чалавека. Дзякуючы пісьменнасці мы можам без скажэння (якое абавязкова б з'явілася, калі б інфармацыя перадавалася вусна) прачытаць кнігі, якія нас цікавяць.

Пісьменнасць таксама вельмі цесна ўзаемазвязана з мовай. Без мовы пісьменнасць проста не магла б існаваць. Але і мова таксама неаддзельная ад пісьменнасці. У наш час сучаснаму чалавеку вельмі цяжка вывучыць замежную мову без пісьмовых крыніц. Акрамя таго, пісьменнасць аказвае непасрэднае ўздзеянне на саму мову. Яна збольшага тармозіць яе развіццё, таму што словы, якія толькі з'явіліся ў мове, пакуль не ўжываюцца ў пісьме. Гэта пацвярджае той факт, што мы можам прачытаць дакументы стагадовай і нават двухсотгадовай даўніны. На аснове пісьма чалавек можа паведаміць пра сябе нашчадкам, з якімі ён ніколі не пагаворыць. Тое, што робіць чалавек сёння, будучы памятаць не толькі яго сучаснікі, але і наступныя пакаленні.

Вынаходніцтва пісьма лічыцца найвялікшым адкрыццём чалавецтва. Джэймс Брэтэд, знакаміты амерыканскі вучоны, сказаў аднойчы: “Стварэнне пісьма і зручнай сістэмы для запісу на паперы мела большую вартасць у развіцці чалавечага роду, чым якое-небудзь іншае інтэлектуальнае адкрыццё ў гісторыі чалавека”. Пісьмо дапамагае людзям уступаць у зносіны ў тым выпадку, калі зносіны пры дапамозе вуснага маўлення немагчымыя або складаюць цяжкасці. Галоўныя цяжкасці пры вусным маўленні ўзнікаюць у прасторы і часе. Вуснае маўленне (без спецыяльных тэхнічных сродкаў, такіх, як рупар, тэлефон, радыё і інш.) магчыма толькі на невялікім радыусе ад суразмоўнікаў, у тых межах, калі слухач чуе. Што ж датычыцца пераадолення ў часе, то ўжо даўно склаліся прымаўкі аб значнасці пісьма, у адрозненне ад вуснага маўлення. “Слова не верабей: вылеціць не зловіш”, “Што напісана пяром, таго не вырубіш тапаром.” Слова “лятаюць” – надпісы застаюцца.

Пісьмо – вербальны сродак перадачы інфармацыі. Яно мае вельмі важнае значэнне ў гісторыі развіцця цывілізацыі. Пры дапамозе пісьма захоўваўся і перадаваўся назапашаны вопыт. Пісьмо дало магчымасць для стварэння навуковых бібліятэк, у якіх захоўваецца вопыт папярэднікаў. Без пісьма немагчыма б было выкладанне ў школе.

УЗНІКНЕННЕ ПІСЬМЕННАСЦІ

Неабходнасць стварэння сістэмы невербальнай перадачы інфармацыі, захавання яе для нашчадкаў узнікла ў часы неаліта, хаця першыя элементы гэтай сістэмы ўзніклі раней – ужо ў VII тыс. да н.э.

Старажытнагрэчаскі гісторык Герадот (V ст. н.э.) распавядаў, што калі магутны і непераможны персідскі цар Дарый I вёў супраць качэўнікаў-скіфаў вайну, якая «зацягвалася і канца ёй не было бачна», скіфскія цары адправілі Дарыю весніка з дарункамі: птушкай, мышшу, жабай і пяццю стрэламі. Персы спыталі пасланца, што азначаюць гэтыя дары, але той адказаў, што яму загадана толькі ўручыць іх і як мага хутчэй вяртацца. Персам трэба было самім зразумець значэнне гэтых дарункаў.

Персы сабралі савет. Дарый лічыў, што скіфы аддаюць сябе ў яго ўладу і таму прынеслі яму ў знак пакоры зямлю і ваду, бо мыш жыве на зямлі, жаба жыве ў вадзе, птушка, хуткая, як конь, – знак уцёкаў, а стрэлы азначаюць, што скіфы адмаўляюцца ад супраціўлення. Адзін з мудрых мужоў, якія суправаджалі цара, з ім не пагадзіўся. Ён растлумачыў пасланне скіфаў зусім інакш: «Калі вы, персы, як птушкі, не паляціце у неба, альбо, як мышы, не схвацецеся ў зямлю, або, як жабы, не паскачаце ў балота, то не вернецеся назад, забітыя гэтымі стрэламі». Далейшыя падзеі паказалі, што праўдзівей быў менавіта гэты мудрэц: самаўпэўнены цар Дарый пацярпеў паражэнне ад скіфаў.

Аповед Герадота даносіць да нас звесткі не толькі аб адным з гістарычных падзей, але і пра старажытных “продкаў” пісьменства. Дары скіфаў былі своеасаблівым спосабам перадачы інфармацыі, які навукоўцы называюць “прадметным” пісьмом. Калісьці, па меншай меры 10 тыс. гадоў назад, з яго і пачалася гісторыя пісьменства.

“ПРАДМЕТНАЕ” ПІСЬМО

“Прадметнае” пісьмо заснавана на выкарыстанні ў якасці знакаў розных прадметаў: палачак, камянёў, ракавін, гліняных геаметрычных фігурак, нітак з вузельчыкамі. Імі «запісвалі» колькасць жывёл, прадуктаў харчавання і іншых каштоўнасцяў, часам яны служылі календарамі. Гэты выгляд перапісьма вядомы з X тысячагоддзя да н.э.

Умоўныя сігналы. У першабытныя часы з'явіліся «паляўнічыя» і «дарожныя» знакі, у якасці якіх выкарыстоўваліся галіны дрэў або паламанія стрэлы. Галіна, пакладзеная папярочна сцэжкі, забараняла рух наперад або папярэджвала аб небяспецы. Галіна ўздоўж сцэжкі паказвала кірунак руху. Калі старажытны паляўнічы бачыў у лесе на дрэве стралу, накіраваную вастрыём уніз, яму было зразумела, што іншы паляўнічы ставіць палізу паблізу пасткі.

Калі ж страла была накіравана наўскос уверх, гэта азначала: «Я сышоў далёка».

Для перадачы інфармацыі і для запамінання першабытныя народы выкарыстоўвалі «палачкавае» пісьмо. Самым прымітыўным яго прыкладам з'яўляецца нахільная ўв'язаная ў зямлю на абочыне палка, якая інфармуе аб даўжыні шляху і магчымых на ім перашкодах і небяспеках. Сустрэкалася і выкарыстанне палачак рознай даўжыні і таўшчыні з насечкамі для перадачы досыць складанай інфармацыі, напрыклад, аб памеры доўгу. Такое пісьмо выкарыстоўвалі старажытныя скандынавы, да гэтага часу яго ўжываюць абарыгены Аўстраліі і Новай Зеландыі.

Пісьмо вампум. Паўночнаамерыканскія індзейцы, у прыватнасці іракезы, выкарыстоўвалі “ракавіннае” пісьмо – **вампум** (ад *wampumpeag* – «ніткі з ракавінамі»). Яно ўяўляла сабой паласу пераплеценых шнуроў з нанізанымі на іх ракавінамі. Вампум мог налічваць да 7 тысяч ракавін. Яго маглі насіць як пояс або выкарыстоўваць у якасці грошай, але галоўным яго прызначэннем была перадача паведамленняў ад племені да племені.

Змест паведамлення абазначаўся колерам, колькасцю і ўзаемаарызманнем ракавін. Так, ракавіны, афарбаваныя ў розныя колеры, мелі пэўнае значэнне: чырвоны – вайна; чорны – пагроза, варожасць; белы – святло, шчасце, дабрабыт.

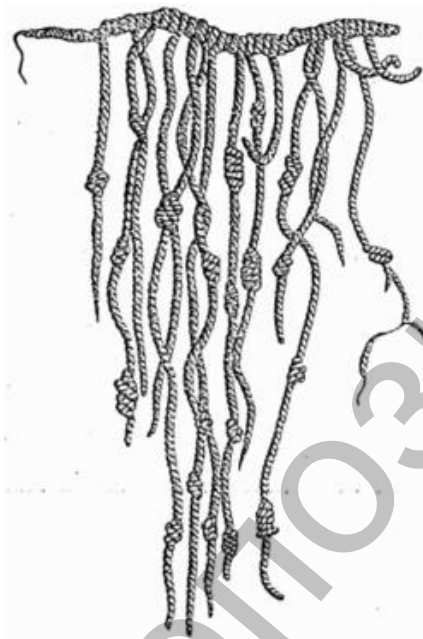

Камбінацыі каляровых ракавін складалі малюнак. Напрыклад, чырвоная сякера на чорным фоне азначала аб'яўленне вайны, а скрыжаваныя цёмныя рукі на белым фоне – прапанова міру. Маглі быць вампумы і з геаметрычнымі фігурамі, якія таксама мелі сімвалічнае значэнне.

У 1862 г. індзейцы племені Лёні перадалі Уільяму Пэну (аднаму з амерыканскіх першапраходцаў) вампум з белых ракавін. На ім былі намалюваны дзве чалавечыя фігуркі, узяўшыся за рукі. Адна з іх сімвалізавала індзейца, другая (у капелюшы) – еўрапейца. Вампум сведчыў пра заключэнне міру.

Ракавіным пісьмом таксама карысталіся і карыстаюцца многія народнасці ў Афрыцы і Азіі. Так, у афрыканскіх народаў іаруба шэсць ракавін азначала "прывабны", а шнур з шасцю ракавінамі – нешта накшталт любоўнага паслання. Гэты знак з'явіўся таму, што словы «шэсць» і «прывабны» гучаць на мове іаруба аднолькава – [EFA]. (Так узнікае знакавая сувязь паміж гукавой мовай і напісаннем – аснова любога пісьменства).

Пісьмо кіпу. Цікавы і незвычайны спосаб перадачы інфармацыі быў вынайдзены старажытнымі інкамі – стваральнікамі вялікай дзяржавы ў Паўднёвай Амерыцы. У іх было вузельчыкавае пісьмо – **кіпу** (на мове індзейцаў *кечуа* – «вузел»). Расшыфроўвалі інфармацыю спецыяльныя вытлумачальнікі кіпу – кіпу-камаёкуна. Галоўным сярод іх быў асабісты сакратар Вярхоўнага Кіраўніка інкаў – Вялікі Інкі, які падаваў яму зводную інфармацыю.

Пісьмо кіпу выглядала як ваўняныя або баваўняныя вярхоўкі, да якіх прывязваліся рады шнуркоў. Колькасць шнуркоў на адной вярхоўцы магла даходзіць да сотні, на іх навязвалі вузлы рознай формы. Мяркуюць, што колькасць і форма вузлоў абазначалі лікі. Інкі карысталіся дзесятковай сістэмай злічэння, у іх існаваў нават сімвал нуля (пропуск вузельчыка).

У ніжняй частцы ніткі размяшчаліся адзінкі, вышэй – дзясяткі, далей – сотні, затым тысячы, дзясяткі тысяч, вельмі рэдка – сотні тысяч. З дапамогай гэтых вузельчыкаў, якія нагадваюць касцяшкі лічылнікаў, абазначаўся любы лік. Колер шнура абазначаў той ці іншы прадмет: буры колер сімвалізаваў бульбу, жоўты – золата, чырвоны – воінаў; чорны шнур абазначаў гады і гістарычныя падзеі і г.д.

Кіпу дазваляла чыноўнікам перадаваць розную інфармацыю аб падатках, зброі, зборы даніны з пераможаных плямёнаў, колькасці воінаў, запасах прадуктаў, уліку народанасельніцтва. Верагодна, гэта быў і адзін з першых узораў календара.

Напрыклад, жоўты шнур азначаў кукуру. Калі да яго быў прывязаны сіні шнурок (пэўная правінцыя) з той ці іншай колькасцю вузельчыкаў, то гэта сведчыла аб ўраджаі (няўраджаі) у гэтай правінцыі.

У навуцы няма адзінай думкі адносна прызначэння “пісьма” кіпу. Адны лічаць, што яно служыла выключна для статыстычных мэт. Іншыя мяркуюць, што “пісьмом” кіпу, акрамя гэтага, “запісваліся” зводы законаў, гісторыя жыцця праўлення інкаў, дакладныя хронікі славытых падзей і нават вершы. Сёння дакладна расшыфраваць кіпу не могуць нават сучасныя індзейцы.

Можна выказаць здагадку, што вузельчыкавае “пісьмо” ведалі і славяне, магчыма ад тых жа манголаў, у якіх яно праіснавала аж да XII стагоддзя, пра што сведчаць наяўнасць выразу “Завязаць вузельчык на памяць”.

Іншыя віды “прадметнага” пісьма. Акрамя названых, у гэты перыяд існавалі і іншыя спосабы “напісання пісьма”. Своеасаблівым прадметным пісьмом было “жазло веснікаў”. Яно было вядома ў Старажытным Кітаі, у Старажытнай Еўропе, у аўстралійскіх і

афрыканскіх плямёнаў. Жазло, якое прыносілася пасланцом іншага племені, становілася своеасаблівым дакументам, які пацвярджае паўнамоцтвы прыбыўшага. На жазло наносіліся засечкі, памятныя знакі. Гледзячы на іх, пасланец успамінаў пра колькасць дадзеных яму даручэнняў. Магчыма, размяшчэнне зарубак выказвала пэўныя факты.

У некаторых народаў Афрыкі існавала прадметнае пісьмо ў выглядзе **караляў** з рознакаляровых бусінак, ракавін, зерняў. З іх дапамогай складалі розныя пасланні – прызнанні ў каханні, папярэджанні аб небяспецы, запрашэнні.

У нігерыйскіх народаў іаруба і дагамейцаў у XVII–XIX стст. было засведчана прадметнае пісьмо **арак**. Арак – гэта прадметнае пасланне, звычайна ўяўляе сабой нізку ракавін кауры. Словам «арак» іарубы называлі таксама афіцыйнае пасланне ў выглядзе яйка папугая, якое цар-алафін мог атрымаць ад галоўнакамандуючага-башаруна; яно азначала смяротны прысуд.

Пра арак з кауры распавядае нямецкі графолог Іензен: “Іарубы могуць перадаваць такім чынам даволі складаныя паведамленні”. Ён прыводзіць 9 узораў афіцыйных і прыватных «лістоў» арак. Асабліва цікавае “пасланне міру і добрых вестак” ад цара Джэб цару Лагос з нагоды яго ўступлення на пасад 28 снежня 1851 г. Іензен прыводзіць яшчэ адзін арак, які цяжка хворы Джэб паслаў сваім сваякам і сябрам. То была нізка з чатырох ракавін кауры, прычым

шнурок, на які яны былі нанізаны, быў абплецены асаблівым чынам. Гэтае «пісьмо» чыталася так: «Хвароба працякае неспрыяльна, стан пагоршыўся. Адзіная надзея на Бога».

Падобнае, але больш складанае прадметнае пісьмо было ў дагамейцаў. Французскі даследчык Дагом Ле-Эрыс выявіў яго на металічных цырыманняльных сякерах. Кожная сякера мела асаблівую форму, звязаную з яго ўласным сімвалічным значэннем. Пісьменнасць была неабходная іарубам, дакладней, іх кіраўнікам для дзяржаўнага ўліку. Патрэбы дзяржаўнай гаспадаркі былі ў старажытныя часы галоўным фактарам, якія вызначылі развіццё пісьма. Вядома, што ў іарубаў кожны кіраўнік хатняй гаспадаркі даваў чыноўніку-ілары адну ракавіну кауры; у рэзідэнцыі кіраўніка гэтыя ракавіны падлічваліся, па іх раскладвалі падаткі.

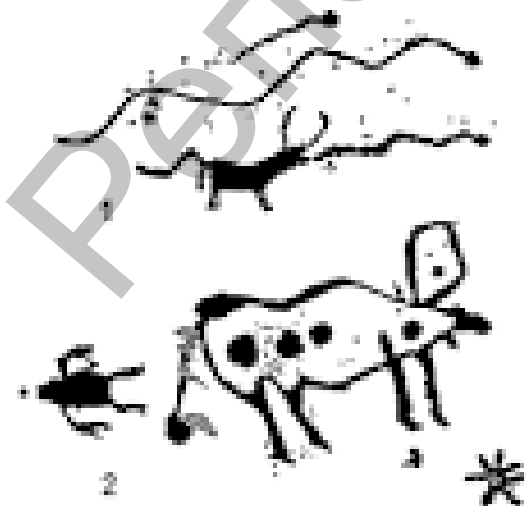
Такім чынам, першым крокам да лінейнага (графічнага) пісьма было выкарыстанне прадметаў – спачатку ў якасці мнеманічных, або "напамінальных", сродкаў. Яны не перадавалі думку, а толькі нагадвалі пра яе. Потым за прадметамі сталі замацоўваць канкрэтныя значэнні (напр., стрэлы – для аб'яўлення вайны, вузлы – для лічэння і г.д.). Рэшткі прадметнага пісьма можна бачыць і ў нашым жыцці (маякі, сігнальныя сцяжкі – у марской справе, светлафоры і семафоры – на дарогах, сігнальныя лампачкі – на розных прыборах). Усе яны функцыянальна падобныя "жазлу веснікаў" і шнурам перуанскіх пастухоў. Нават сярод сучасных людзей існуе звычка ставіць крыжык на руцэ для памяці.

“Прадметнае” пісьмо хоць і з’явілася важным крокам на шляху развіцця пісьменства, але, натуральна, не магло перадаць усю прыгажосць і паўнату вуснай мовы чалавека.

ПІКТАГРАФІЯ

Першапачатковым этапам развіцця начартальнага (графічнага) пісьма з’явілася пісьмо малюнкавае, або піктаграфічнае. Яно ўяўляе сабой адмысловы малюнак прадметаў, дзеянняў, падзей і да т.п. на камені, дрэве, гліне з мэтай зносін. Піктаграфічнае пісьмо праз малюнкi, якія завуцца піктаграмай, перадае выказванне ў цэлым, не раздзяляючы яго на асобныя словы графічнымі элементамі піктаграмы.

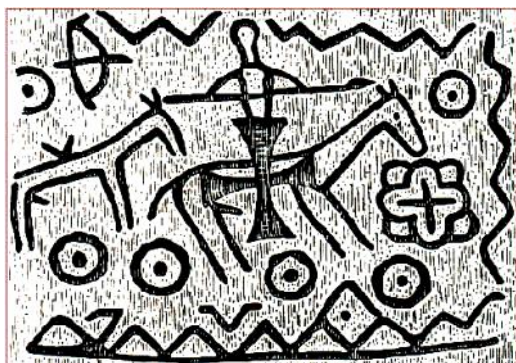
Гэты спосаб пісьма узнік, як лічыцца, яшчэ ў палеаліце. Т.зв. “апавед у малюнках”, **піктаграфічнае** пісьмо (ад лацінскага *picus* – намаляваны і грэчаскага *grapho* – пішу) значыць “малюю–пішу” (піктаграфічным пісьмом і ў наш час яшчэ карыстаюцца некаторыя амерыканскія індзейцы). Пісьмо гэта не-дасканалае, бо прачытаць апавед у малюнках можна па-рознаму. Таму, дарэчы, піктаграфію як форму пісьма далёка не ўсе спецыялісты прызнаюць пачаткам пісьменства. Да таго ж для старажытных людзей любы падобны малюнак быў адушаўлёным, так што “апавед у малюнках”, з аднаго боку, ёсць спадчына гэтых традыцый, з другога – патрабуе абстрагавання ад малюнка.

Піктаграфія, будучы прымітыўным начартальным (графічным) пісьмом, перадавала толькі змест выказвання, не адлюстроўваючы моўных асаблівасцяў перададзенага паведамлення (гучання слоў, іх граматычных форм, паслядоўнасці слоў і г.д.). І.Я. Гельб і І. Фрыдрых адносяць піктаграфію да перадпісьменнасці (перадгісторыі пісьма), лічачы ўласна пісьмом толькі паслоўную перадачу паведамленняў (усё роўна якімі графічнымі знакамі – слоўнымі, складовымі або гукавымі) [2; 20].

Узнікненне піктаграфічнага пісьма звязваецца з перыядам, калі першабытныя малюнкi пачынаюць прымяняцца не толькі для эстэтычных і рэлігійна-культавых патрэб, але і як сродак камунікацыі, г.зн. як сродак перадачы паведамленняў у дадатак да вуснага аповеду і замацавання паведамленняў у памяці апавядальніка або слухача. Калі гэта адбылося, вызначыць цяжка па прычыне сінкрэтычнага характару першабытнага мастацтва [8].

«Перыядам канчатковага фарміравання піктаграфіі трэба лічыць эпоху, калі малюнкi пачынаюць выкарыстоўвацца не толькі ў дадатак да аповеду, але і для самастойнай перадачы паведамленняў, у прыватнасці, для перадачы іх адрасатам, адсутным у момант стварэння піктаграм, адзеленым ад іх стваральніка вялікай адлегласцю або часам» [8].

Піктаграмы, высечаныя або намалюваныя на скалах, маюць асаблівую назву – *петрогліфы*.

Вядомыя наступныя разнавіднасці піктаграм:

- 1) розныя запісы ўмоў абмену прадметаў палявання, рыбнай лоўлі і г.д.;
- 2) паведамленні аб баявых паходах, сутычках, паляванні;
- 3) розныя лісты, у тым ліку і любоўныя;
- 4) племянныя летапісы-хронікі;
- 5) надмагільныя мемарыяльныя надпісы;
- 6) запісы магічных і заклінальных формул, легенд, звычайў, заветаў.

Да піктаграм блізкія графічныя знакі родаплемянной і індывідуальнай уласнасці (тамга, таўро, якія наносяцца на хатніх жывёл, керамічныя пасудзіны і г.д.; княскія

знакі на сцягах, гербах, манетах; радавыя знакі на кубках для віна ў некаторых каўказскіх народаў). Знакі падобнага роду захаваліся ў шматлікіх сучасных народаў Сярэдняга і Блізкага Усходу, Афрыкі, Акіяніі, Крайняй Поўначы. Сустрэкаюцца яны і ў еўрапейскіх народаў, напрыклад, у жыхароў паўночнага і ўсходняга ўзбярэжжа Германіі. Нярэдка такія знакі былі свайго роду манаграмай іх уладальнікаў. Імі карысталіся як звычайнымі літарамі непісьменныя людзі пры падпісанні дакументаў. У больш заможных нават меліся свае пячаткі з падобнымі тамгамі [20]. З піктаграмамі дадзеныя знакі аб'ядноўвае тое, што кожны з іх перадае цэлае паведамленне, графічна непадзельнае на асобныя словы. Іншага меркавання прытрымліваецца І.М. Дзьяканаў, лічачы, што гэтыя знакі не маюць апавядальнага характару і тым самым адрозніваюцца ад піктаграфічных малюнкаў [5].

Піктаграма як графічны малюнак, спрошчаны з мэтай палягчэння яго візуальнага ўспрымання, выкарыстоўваецца і ў наш час (дарожныя знакі, абазначэнні відаў спорту, малюнкi на шыльдах крамаў і інш.). Яна ўзмацняе і характарызуе рысы адлюстраванага прадмета або дзеяння.

Піктаграма паведамляе тое ці іншае дзеянне практычна вокамгненна, выкарыстоўваючы выключна візуальнае ўяўленне. Аднак пры выкарыстанні піктаграм існуюць і падводныя камяні – сэнс піктаграмы можа быць няправільна вытлумачаны і прама залежыць ад культуры той краіны, у якой яны выкарыстоўваюцца. Таму пры распрацоўцы метафар для піктаграм трэба быць асабліва акуратнымі.

Тое, што піктаграфія звычайна валодае нагляднасцю і была даступная для ўсіх, з'яўлялася, несумненна, станоўчым фактарам. Аднак піктаграфічнаму пісьму былі ўласцівыя і істотныя недахопы. Будучы недасканалым, прымітыўным і неўпарадкаваным пісьмом, піктаграфія дапускала розныя тлумачэнні паведамленняў і не давала магчымасці перадаваць складаныя паведамленні, якія змяшчаюць адцягненыя паняцці. Піктаграфія была не прыстасаваная да перадачы таго, што не паддаецца намаляванаму малюнку, з'яўляецца абстрактным. Па гэтай прычыне піктаграфічнае пісьмо на пэўнай ступені развіцця чалавечага грамадства перастала задавальняць патрэбы ў пісьмовых зносінах. І тады на яго глебе ўзнікае іншы тып пісьма, больш дасканалы, – пісьмо *ідэаграфічнае*.

ІДЭАГРАФІЯ. ІЕРАГЛІФІЧНАЕ ПІСЬМО

Узнікненне ідэаграфічнага пісьма, якое прыйшло на змену піктаграфіі, звязана гістарычна з далейшым развіццём чалавечага мыслення і, адпаведна, мовы, з набытай чалавечам здольнасцю да большых абстракцый, з уменнем чалавека раскладаць размову на элементы – словы. Сам тэрмін «ідэаграфія» паказвае на здольнасць гэтага пісьма перадаваць адцягненыя паняцці, увасобленыя ў словах. У адрозненне ад піктаграфіі ідэаграфічнае пісьмо фіксуе паведамленне даслоўна і перадае, акрамя слоўнага складу, таксама парадак слоў. Яно мае ўжо строга ўстаноўленыя і ўстойлівыя напісанні графічных знакаў. Знешні выгляд ідэаграфічнае знакаў не звязаны з прынцыпамі гучання слоў, ён залежыць ад сацыяльных традыцый, ад матэрыялу для пісьма і ад пісьмовых інструментаў.

Пачатковай фазай развіцця ідэаграфічнага пісьма з'яўляецца *малюнкавая ідэаграфія*. Так, у IV–III тысячагоддзях да н.э. у Старажытным Шумеры (Пярэдня Азія), у Старажытным Егіпце, а потым, у II тысячагоддзі, і ў Старажытным Кітаі кожнае слова перадавалася малюнкам, часам канкрэтным, часам умоўным. Напрыклад, калі гаворка ішла пра руку, малявалі кісьць рукі; вадзі малявалі хвалістай лініяй. Гэтак жа пэўным сімвалам пазначалі дом, горад, лодку і г.д. Грэкі, сустрэўшыся з такімі егіпецкімі малюнкамі, назвалі іх **іерогліфамі** (“іера” – “святы”, “гліфэ” – “высечаны на камені”). Па словах Ч. Лаўкоткі, ужо ў IV веку н.э. «панавала меркаванне, быццам іерогліфы – гэта таямнічыя знакі глыбокай мудрасці старажытных чараўнікоў, якія нельга прачытаць, а можна толькі містычна спасцігаць» [14].

Ідэаграмы – (грэч. *idea* – “ідэя” і *gramma* – “літара, пісьмовы знак”) – пісьмовыя знакі, якія перадаюць значымыя адзінкі мовы – без перадачы гучання гэтых адзінак, а толькі зрокава. Ідэаграмы маюць рознае гучанне ў розных

мовах, ала тоесны сэнс. Гэта найперш лічбы, матэматычныя знакі і інш. Ідэаграмы маюць два галоўныя падтыпы:

1) лагаграмы – (грэч. *logos* – “слова” і *gramma* – “літара, пісьмовы знак”) – якія перадаюць цэлыя словы, лічбы і іншыя знакі.

2) фразаграмы – (грэч. *phrasis* – “зварот, спосаб выяўлення”) – пісьмовыя знакі, якія перадаюць цэлае выказванне, фразу.

Іерогліфы абазначаюць словы. Старажытныя іерагліфічныя сістэмы пабудаваны па адзіным прынцеце – ці гэта старажытнаегіпецкія іерогліфы, ці кітайскія, ці іерогліфы майя ў Амерыцы. Таксама аднатыпныя і крыніцы паходжання іерогліфаў – усюды яны сталі вынікам развіцця піктаграм. Найважнейшымі адрозненнямі больш прагрэсіўнага іерагліфічнае пісьмо сталі спрощаная, стылізаваная форма знакаў і іх меншая колькасць.

Іерогліфы звычайна падзяляюцца на тры групы. Першая група – гэта лагаграмы, або ідэаграмы, г.зн. знакі, якія абазначаюць паняцці, прадмет гэта будзе або дзеянне: “галава”, “ісці”, “меч” і г.д.

Другая ўключае сімвалы, якія базіруюцца на фанетычным прынцеце: як, напрыклад, знак “ластаўка” для абазначэння прыметніка “вялікі”. Такія фанаграмы існавалі ў старажытнаегіпецкім, шумерскім, кітайскім пісьме. Абстрактныя паняцці, многія дзеясловы, прыметнікі, геаграфічныя і ўласныя імёны заўсёды абазначаюцца фанаграмамі.

	Глаз		Видеть		Глаз
	Лес		Вода		Вода
	Горы		Горы		Гора
	Факел		Огонь		Огонь
	Хлеб		Хотьба		Лошадь
	Стрела		Время		Средний
	Подола		Мужчины		Человек
	Человек		Женщины		Женщина

1. Древне-шумерские

2. Древне-египетские

3. Китайские

Знаки идеографического письма.

Трэцяя група знакаў – гэта дэтэрмінатывы, знакі, якія дапамагаюць чытачу вызначыць значэнне наступнага або папярэдняга словы яшчэ да яго гукавога прачытання. Напрыклад, у шумерскім клінапісе перад мужчынскімі імёнамі заўсёды ставіўся дэтэрмінатыў у выглядзе вертыкальнай рысы. Асобныя дэтэрмінатывы ўжываліся перад імёнамі цароў, царыц, назвамі гарадоў, краін, рэк і інш. Сённяшнія кітайскія іерогліфы маюць падобную з’ява: сімвал са значэннем “дрэва” прысутнічае ў складзе мноства іерогліфаў, якія абазначаюць драўляныя прадметы або віды дрэў; знак “вада” ёсць у многіх іерогліфах, які мае “водную” тэматыку – напр., “ручай”, “лёд”. У старажытнаегіпецкім пісьме дэтэрмінатывы былі таксама шматлікія і ішлі за словам.

Тэкст, складзены іерогліфамі, выглядае як серыя малюнкаў. Гэтае пісьмо **ідэаграфічнае** (“пішу паняцце”, “пішу ідэю”).

Станаўленню ідэаграфічнага пісьма спрыяла таксама раздзяленне умоўных піктаграм на асобныя элементы, кожны з якіх набываў самастойнае сэнсавое значэнне, станавіўся ўстойлівым, ператвараючыся ва ўмоўны знак слоўнага сэнсу. Патрэба ў «хуткім» пісьме і перадачы складаных і доўгіх тэкстаў

КЛИНОПИСНЫЕ ЗНАКИ				
Транслитерация шумерского слова	Шумерское значение	Шумерское письмо	Старовавилонское письмо	Новоассирийское письмо
DINGIR	"бог"			
NAG	"пить"			
TUR	"загон для животных"			
DUB	"табличка"			
IZI	"огонь"			
ANSE	"осел"			
GU	"бык"			
SUR	"злой"			
GISIMMAR	"финиковая пальма"			
KUR	"гора"			
MUS	"змея"			
SA	"сердце"			
GE	"черный"			
KI	"земля"			
KU	"рыба"			

примусіла адшукваць больш зручны матэрыял і новыя прылады для пісьма. Людзі ад надпісаў на камянях, костках, кавалках дрэва і да т.п. перайшлі да надпісаў на папірусе, пергаменце (адмыслова апрацаваных скурах маладых жывёл), а потым – на паперы. Замест насыкальных і драпаючых прылад пісьма з’явіўся пэндзлік, якім пры дапамозе фарбы (першапачаткова толькі чорнай і чырвонай) можна было значна хутчэй і зручней адлюстроўваць графічныя знакі. У сярэднія вякі ўжо шырока выкарыстоўваліся гусіныя (ці іншыя птушыныя) перы, а ў 1830 г. англічанін Джэмс Першы атрымаў першы патэнт на вытворчасць сталёвых пераў.

Зараджэнне дзяржаў, развіццё вытворчасці і гандлю паслужылі стымулам для далейшага развіцця ідэаграфічнага пісьма. Узнікла патрэба пісаць хутчэй, перадаваць больш складаныя і доўгія тэксты. Гэта прывяло

да большай схематызацыі малюнкаў, да ператварэння іх у яшчэ больш умоўныя знакі – іерогліфы. Так на аснове малюнкавай ідэаграфіі ўзнікла іерагліфічнае пісьмо – найвышэйшы этап развіцця ідэаграфіі.

Да ідэаграфічных сістэм адносяцца: шумерскае пісьмо (пазней – акадскае, IV–I да н.э.), эламскае (XXIII–IV да н.э.), егіпецкае (XXX да н.э.–V н.э.), хецкае (XV–VII да н.э.), кітайскае (з XIII да н.э.), майя (IV–XVI н.э.), атцэкскае (да XVI). Яшчэ не дэшыфраваныя пісьмовыя помнікі ў даліне Інда (XXV–XX да н.э.), вострава Пасхі (XIV–XIX н.э.). Магчыма, у іх аснове таксама ляжыць ідэаграфічная сістэма пісьма.

Радзімай графічнага пісьма лічыцца Старажытны Усход. Найбольш старажытнай лічыцца пісьменнасць шумераў, якія жылі ў Міжрэччы, у Пярэдняй Азіі. Шумерскае пісьмо ўзнікла больш за пяць тысяч гадоў таму. Сярод самых старажытных арыгінальных пісьменнасцяў былі сістэмы пісьма ў Эламе (дзяржава ў Пярэдняй Азіі), у Егіпце, даліне Інда, Кітаі, у Малой Азіі ў хетаў, а таксама на Крыце. У Цэнтральнай Амерыцы ў індзейцаў майя ў I тысячагоддзі н.э. узнікла самая маладая з старажытных пісьменнасцяў. З усіх гэтых сістэм лісты да нашых дзён захавалася толькі кітайская.

Егіпецкая іерагліфічная пісьменнасць на працягу чатырнаццаці стагоддзяў уяўляла сабой загадку для навукоўцаў свету. Геродот, Страбон, Дыядор Сіцылійскі гаварылі пра іерогліфы як пра незразумелыя малюнка-пісьменны. У IV стагоддзі Гарапалон даў падрабязнае апісанне значэнняў іерогліфаў. Згодна з закладзенай ім традыцыяй тлумачэння, у іерогліфах бачылі кабалістычныя, астралагічныя і гнастычныя таемныя вучэнні; вычитвалі урыўкі з Бібліі,

халдзейскія, яўрэйскія і нават кітайскія тэксты. Навукоўцам, якія знайшлі ў сабе смеласць адмовіцца ад шматвяковай традыцыі, стаў француз Франсуа Шампальён (XIX ст.), які выявіў загадку егіпецкай іерогліфікі. Ён выказаў здагадку, што іерогліфы – гэта не пісьмёны-малюнкi (на што яны так падобныя па форме), а абазначэнні літар і складоў. Абапіраючыся на сваю здагадку, Шампальёну ўдалося расшыфраваць надпісы на егіпецкіх помніках і магільнях.

Існуе гіпотэза, што з шумерскага пісьма паходзяць усе астатнія пісьменствы (акрамя пісьма майя). Шумерскае пісьмо добра вывучана, вядомая яго шматвекавая эвалюцыя ад піктаграм да слоўных знакаў і затым да слоўна-складовых. Аднак ні пацвердзіць, ні абвергнуць гэтую гіпотэзу навукоўцам не ўдаецца: – занадта мала вядома фактаў.

Найбольш раннія ўзоры шумерскага пісьменства – гэта біркi (звычайна з гліны) з пячаткай і паметкай аб колькасці, якія прывязвалі да прадметаў або жывёл. Затым паявіліся больш складаныя ўліковыя табліцы. Выдатным дасягненнем шумераў было тое, што колькасць яны пазначалі асобным знакам. Напрыклад, пяці каровам адпавядалі пяць авалаў і малюнак каровы, а не пяць малюнкаў каровы, як у розных перадпісьменнасцях. Паступова сістэма ўскладнялася. Узніклі стандартныя знакі – іерогліфы, з дапамогай якіх было лягчэй адлюстроўваць канкрэтныя рэчы, якія часта згадваюцца, – сонца, карову, птушку і г.д. Знакі-малюнкi пачалі выкарыстоўваць і для блізкіх па сэнсе слоў: напрыклад, іерогліф “сонца” стаў азначаць “яркі”, “святло”, “дзень”. Для некаторых паняццяў выкарыстоўвалася камбінацыя знакаў. Так, слова “рабыня” пазначалі двума малюнкамі – жанчыны і гары, – паколькі рабыняў у Шумер прывозілі звычайна з гор. Паступова значкі ўсё меней былі падобныя на малюнкi. У шумераў з’явіліся стандартныя ўмоўныя знакі, якія складаліся з клінападобных рысачак, што вельмі аддалена нагадвалі ранейшыя малюнкi. Магчыма, знешні выгляд шумерскага пісьма звязаны з тым, што знакі выдрапваюць на мокрай гліне. Па форме клінападобных рыс шумерскае пісьмо і яго спадчыннікаў у Міжрэччы назвалі клінапісам.

Цяжэй за ўсё было адлюстроўваць абстрактныя паняцці, імёны ўласныя, а таксама розныя службовыя словы і марфемы. У гэтым дапамагаў рэбусны прынецп. Напрыклад, у шумерскім пісьме знак стралы выкарыстоўвалі не толькі для слова *страла*, але і для слова *жыццё*, якое гучала гэтак жа – [ti]. Пастаянна ўжываючы рэбусны прынецп, шумеры замацавалі за некаторымі знакамі ўжо не слоўнае значэнне, а гукавое прачытанне. У выніку ўзніклі складовыя знакі, якія маглі абазначаць некаторую кароткую паслядоўнасць гукаў, часцей за ўсё склад.

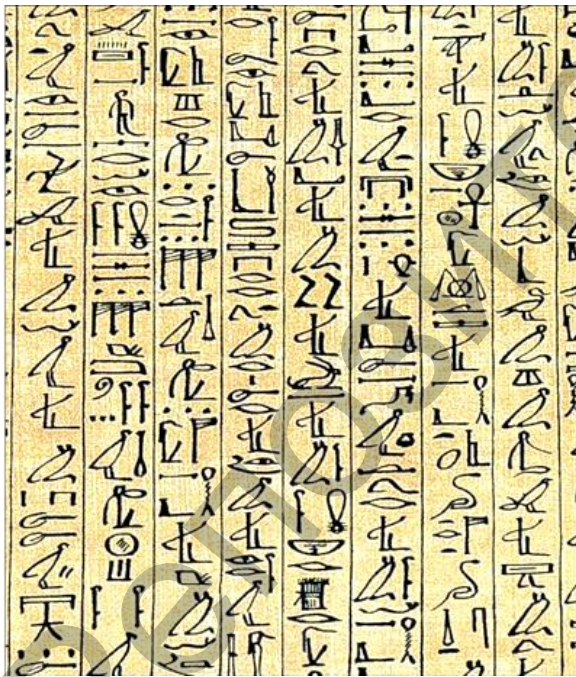
Такім чынам, менавіта ў Шумеры ўпершыню сфарміравалася сувязь паміж маўленнем і напісанымі знакамі, без якой немагчымая рэальная пісьменнасць. Выкарыстанне знакаў для абазначэння гукавой абалонкі слоў называецца фанетызацыяй. Яна характэрная для ўсіх слоўна-складовых пісьменнасцяў. У іх паяўляюцца знакі трох тыпаў: слоўныя, складовыя і дапаможныя – дэтэрмінатывы. Складовыя знакі выкарыстоўваюцца як самастойна, так і для суправаджэння слоўных знакаў, каб удакладніць іх вымаўленне. Дэтэрмінатывы абазначалі агульныя паняцці і заўсёды далучаліся да іншых знаках, тлумачачы іх сэнс. Напрыклад, з уласным імем Ашур звязваліся дэтэрмінатывы горад, краіна ці боства, каб было зразумела, пра які Ашур ідзе гаворка – Бога, горад ці краіну.

Пераход ад малюнка да фанетычнага пісьма бачны ў тым, як мексіканцы перадалі на пісьме гукі лацінскага *pater noster*: яны адлюстравалі побач сцяг (паксіканску *pan*), камень (*te*), плод кактуса (*notsch*) і зноў камень (*te*); у выніку атрымалася гукаспалучэнне *pante notschte*, г.зн. магчыма блізкая для мексіканцаў перадача лацінскіх гукаў *pater noster*.

У слоўна-складовых сістэмах пісьменства было вельмі шмат розных знакаў. Гэта вельмі нязручна, бо ўсе іх неабходна было запамінаць; акрамя таго, не для ўсіх моў гэтая сістэма падыходзіць. У кітайскай мове слова не змяняюцца па склонах, ліках, часах і іншых граматычных катэгорыях. Таму іерогліф – г.зн. слоўны знак – заўсёды чытаецца аднамоўна. Напрыклад, у беларускай мове, калі б мы карысталіся падобнай пісьменнасцю, да знака *ДОМ* прыйшлося б кожны раз прыпісваць фанетычныя знакі для канчаткаў: *ДОМ-ам*, *ДОМ-а* і да т.п. Таму кітайская пісьменнасць, трапіўшы ў свой час у Карэю і Японію прыжылася там не вельмі добра: у карэйскай і японскім мовах развіта сістэма словазмянення.

Аднак у слоўных знакаў ёсць і вядомыя перавагі. Зразумець такі тэкст можна і не ведаючы яго вымаўлення. У Кітаі людзі, якія размаўляюць на розных дыялектах, не разумеюць адзін аднаго, настолькі па-рознаму яны вымаўляюць словы. А напісаны тэкст зразумелы ўсім.

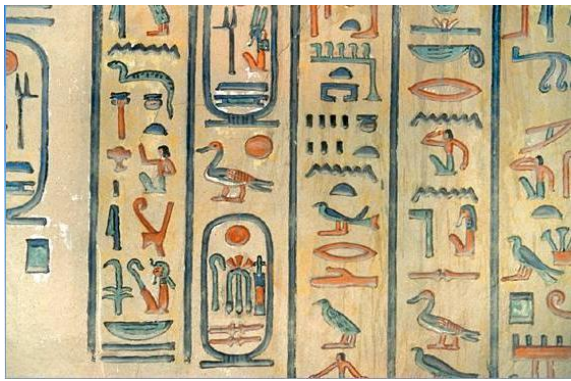
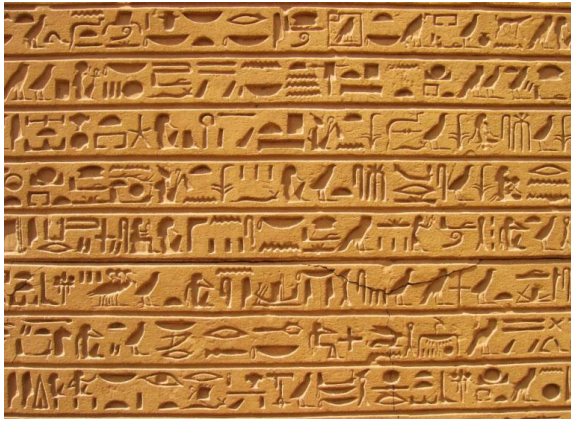
Егіпецкае іерагліфічнае пісьмо

Іерагліфічнае пісьмо ўзнікла ў Егіпце каля IV тыс. да н.э. і праіснавала аж да другой паловы III ст. н.э. За гэты перыяд егіпецкія іерогліфы падвяргаліся рознага роду зменам. Пачатковым этапам егіпецкага іерагліфічнага пісьма з'яўляецца малюнкавая ідэаграфія, якая ў асноўным развівалася з піктаграфіі. Кожны малюнак егіпцянін першапачаткова абазначаў тое, што было намалювана: дом, птушку, жывёлу і г.д. У навуцы выказваюцца здагадкі, што старажытныя егіпцяне, якія пражывалі па ўсёй даўжыні ўрадлівай даліны Ніла, «з'яўляюцца змяшаным народам, якія складаюцца з афрыканскіх і семіта-азіяцкіх элементаў» і што іх мова аддалена роднаснай семіцкім мовам [19]. Існуюць і іншыя меркаванні. І.М. Дзьяканаў, напрыклад, лічыць больш верагодным адносіць егіпцянін да народа, які роднасны азіяцкім семітам, але складае самастойную і досыць аднастайную этнічную супольнасць [5].

Пісьмо іерогліфамі часцей за ўсё выкарыстоўвалі для манументальных надпісаў на сценах храмаў і грамадскіх будынкаў, статуях багоў, магільніцах. Таму егіпецкія іерогліфы ранняга перыяду часам называюць манументальным пісьмом.

іншымі знакамі. Не было цвёрда ўстаноўленага ў старажытных егіпцянаў і накірунку пісьма. Як правіла, яны пісалі зверху ўніз слупкамі, справа налева. Часам сустракаліся надпісы слупкамі злева направа і справа налева ў гарызантальны радок.

Клінапіснае пісьмо

Не менш старажытнай, чым егіпецкія іерогліфы, і вельмі цікавай разнавіднасцю ідэаграфічнага пісьма з'яўляецца клінапіс. Адносна ўзнікнення клінапісу погляды вучоных разыходзяцца. Адны адносяць на сярэдзіны IV тыс. да н.э. (Д.Дзірынгер, В.Іванцоў), іншыя – да сярэдзіны III тыс. да н.э. (І. Рубінштэйн, І. Дзьяканаў). Клінапіс быў шырока распаўсюджаны ў шматлікіх народаў Пярэдняй Азіі, застаючыся доўгі час найбольш прымальнай формай іх пісьменства. Невыпадкава клінапіснае пісьмо называюць лацінкай Старажытнага Усходу.

Шумерскі клінапіс. Першымі пачалі пісаць клінапісам шумеры, старажытны культурны народ, які пражываў у міжрэччы Тыгра і Еўфрата. Яны пасяліліся тут не пазней пачатку або сярэдзіны IV тысячагоддзя да н.э. [8]. Шумерскі клінапіс быў пазычаны цэлым шэрагам суседніх семіцкіх і несеміцкіх народаў.

Акадскі клінапіс. Каля сярэдзіны III тыс. да н.э. шумерскі клінапіс прыстасавалі для сваёй семіцкай флектыўнай мовы акадцы (вавіланяне) і асірыйцы. Захаваўшы агульныя прынцыпы клінапісу, выпрацаваныя шумерамі, акадцы ў той жа час ўнеслі ў запазычаную сістэму пісьма некаторыя змены. Яны скарацілі колькасць знакаў з 1000 (як гэта было ў шумераў) [5; 20] да 510, з якіх найбольш ужывальнымі былі толькі 300. Шумерскія клінапісныя знакі, якія

Ж.Ф. Шампальён адрозніваў паводле характару выканання тры віды іерогліфаў:

а) сапраўдныя (або, як мы іх называем, манументальныя), якія адлюстроўвалі малюнак поўна і дэтальна, часам у фарбах;

б) контурныя, якія перадавалі толькі контуры, так сказаць, сілуэты сапраўдных іерогліфаў;

в) лінейныя, якія адлюстроўвалі прадметы, людзей, жывёл у моцна схематызаваным выглядзе і змяшчалі мінімальную колькасць рысак для распазнання прадмета і г.д. [18].

І. Паўльсан па характары выканання адрозніваў два віды іерогліфаў: іерогліфы манументальныя і лінейныя, да апошніх адносіліся ў тым ліку і контурныя [6].

Кожны малюнак-іерогліф высякалі самастойна, без звязвання яго на пісьме з

выкарыстоўваліся для абазначэння пэўнага прадмета або паняцця, сталі вымаўляцца ў вавіланян па-акадску, адпаведна семіцкаму гучанню слова.

Шумерска-акадскае пісьмо, вядомае як клінапіс (Keilschrift, cuneiform), адыграла гіганцкую ролю ў станаўленні і развіцці блізкаўсходняй цывілізацыі. Яго стваральнікамі былі шумеры, якія жылі на поўдні Месапатаміі (Міжрэчча) на берагах Еўфрата. Каля 3500 гадоў да н.э. тут узніклі першыя шумерскія гарады–дзяржавы, у тым ліку Урук. Шумерам, што гаварылі на мове, генетычныя сувязі якой да гэтага часу не ўстаноўлены, прыпісваюць стварэнне кола, закладанне асноў матэматыкі, 60-рычную сістэму злічэння (дзяленне гадзіны на 60 хвілін), узвядзенне манументальных архітэктурных збудаванняў (у тым ліку гарадскіх сцен і шмат’ярусных вежаў – цыкуратаў), выраб зброі з металу. Тут зарадзіўся міф пра сусветны патоп. Яны стварылі арыгінальную сістэму пісьма. Вынаходніцтва шумерскага пісьма адносіцца аднымі даследчыкамі да ХХІХ–ХХVІІІ ст. да н.э., іншыя даследчыкі лічаць, што яно ўзнікла ў ХХХІV ст. да н.э., г.зн. не пазней ці нават раней, чым егіпецкае.

Першапачаткова колькасць знакаў у шумерскай мове дасягала тысячы. Паступова іх колькасць скарацілася да 600. Амаль палова з іх выкарыстоўваліся як лагаграмы і адначасова як сілабаграмы, чаму спрыяла монасілабічнасць большасці шумерскіх слоў, астатнія былі толькі лагаграмамі. Лагаграмы маглі адносіцца да асацыятыўна звязаных аб’ектаў (напрыклад, знак зоркі для 'Бог', малюнак нагі для gub- 'стаяць', du-, ga- 'ісці', tum- 'прыносіць'. Наяўнасць знакаў, якія выражалі больш чым адно слова, стварала поліфанію. З іншага боку, у шумерскай мелася нямала аманімічных слоў – амафонаў. Развіццю амафаніі спрыяла, напрыклад, ўжыванне малюнка нагі не толькі для выражэння названых дзеясловаў, але і для перадачы проста складоў du, ga і г.д. Знак зоркі мог суадносіцца з імёнамі dingir 'Бог' і an 'неба', а таксама абазначаць склад an. Да сярэдзіны ІІІ тыс. да н.э. склалася слоўна-складовая сістэма. Звычайна аснова пазначалася ідэаграмай, а афіксы і службовыя словы перадаваліся знакамі ў іх складовым значэнні (сілабаграмамі). Выкарыстоўваліся і дэтэрмінатывы, г.зн. знакі, якія паказваюць на аднясенне адлюстраванага аб’екта да таго ці іншага класа (людзі, прафесіі, жывёлы, птушкі, рыбы і да т.п.).

З паскарэннем пісьма знакі спрашчаліся. Шумеры спачатку пісалі вертыкальнымі слупкамі, справа налева, пазней – радкамі, злева направа.

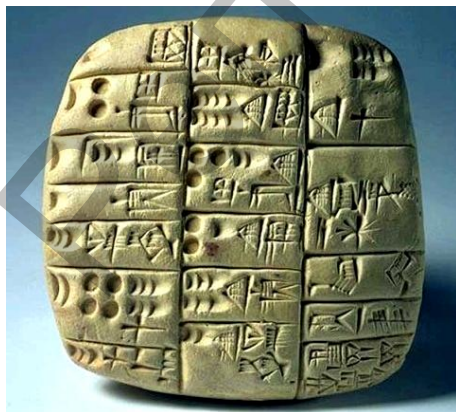
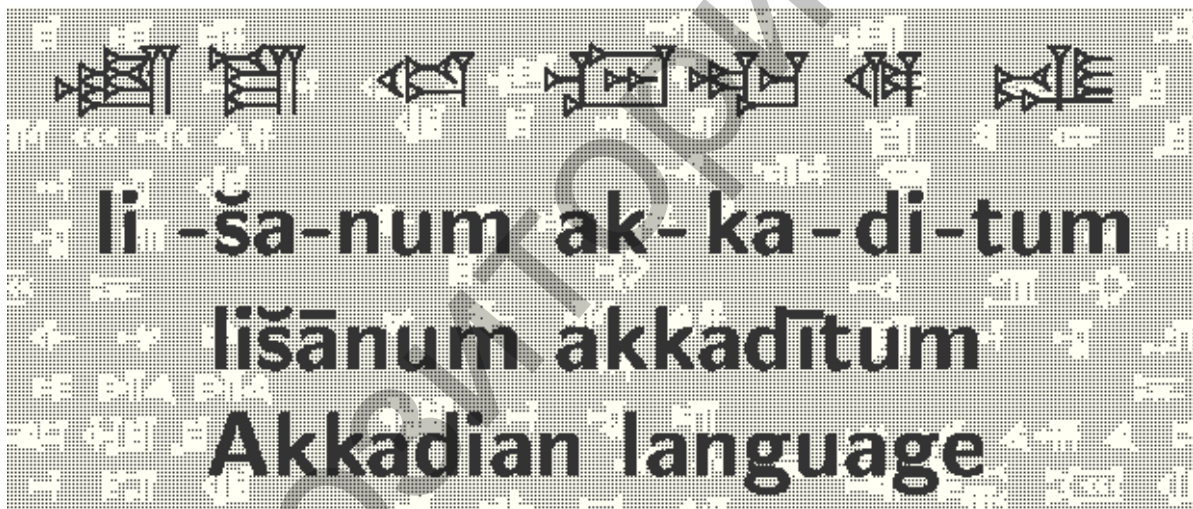
У ХІХ ст. да н.э. у Месапатамію прыходзяць акадцы (носьбіты адной з моў семіцкай галіны афразійскай сям’і; асноўныя дыялекты гэтай мовы – вавілонскі і асірыйскі), і пануючая роля ў Месапатаміі пераходзіць да Вавілоніі. Акадцы (вавіланяне і асірыйцы) многае ўспрынялі з культуры шумераў, у тым ліку і клінапіс. Яны прыстасавалі шумерскае пісьмо да сваёй флектыўнай мовы ў сярэдзіне ІІІ-га тыс. да н.э. Яны надалі ранейшым знакам новыя складовыя значэнні ў адпаведнасці з фаналагічнымі ладамі сваёй мовы. Сталі пераважаць чыста складовыя запісы і прачытанні слоў. Колькасць найбольш ужывальных знакаў скарацілася да 300, прадоўжыўся працэс спрашчэння іх напісання. Захоўвалася вялікая колькасць гетэраграм: шумерскі па паходжанні знак мог мець іншыя значэнні ў шумерскім і вавілона-асірыйскім пісьме: вада – насенне; бацька – спадчыннік; верх – галава, кіраўнік. Так развівалася гетэраграфія. Рознымі маглі быць і складовыя значэнні: 'плуг' апін – апінну, 'земляроб' энгар –

ікару, 'гара' кур – шаду. Такім чынам, за шумерскімі знакамі захоўвалася шумерскае слоўнае і гукавое прачытанне, і разам з тым яны набывалі акадскае гукавое і слоўнае прачытанне. Пачалі стварацца шумерска-акадская слоўнікі. Акадская мова стала з часам міжнародным мовай для краін Блізкага Усходу.

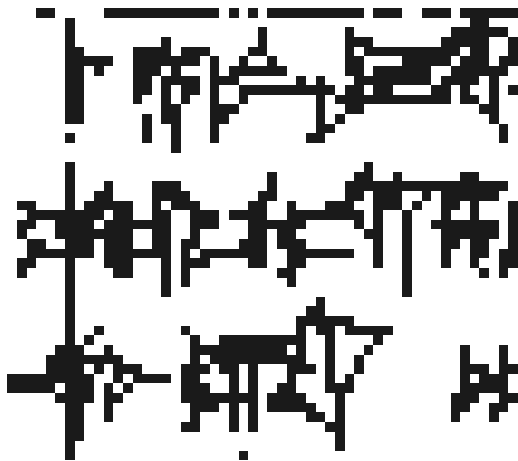
У адміністрацыйна-гаспадарчай сферы, у дыпламатычнай перапісцы вавіляняне і выкарыстоўвалі шумерскую мову на працягу вельмі доўгага часу нават пасля таго, як яна выйшла з ужытку. Ёй, ужо мёртвай, каля тысячагоддзя навучалі пісцоў-адміністратараў.

У асірыйска-вавілонскім клінапісе (асабліва пры ідэаграфічным напісанні слоў) шырока выкарыстоўваліся і дэтэрмінатывы, пазычаныя з шумерскага клінапісу і атрымаўшыя ў акадцаў большую паслядоўнасць ва ўжыванні [1]. Шумеры пісалі зверху ўніз і справа налева. Акадцы ж змянілі накірунак радка, пачаўшы пісаць гарызантальна і злева направа.

Асірыйска-вавілонскі клінапіс у яго агульнавядомай форме канчаткова выйшаў з ужытку пасля заваявання Вавілона персамі ў 539 г. да н.э. і разбурэння горада Вавілон. Праўда, апошнія пліткі з асірыйска-вавілонскім клінапісам, выяўленыя навукоўцамі, адносіліся нават да I ст. да н.э., але пісьмо і мова гэтых надпісаў былі настолькі скажоныя, што сэнс тэксту адчуваўся з цяжкасцю [14].

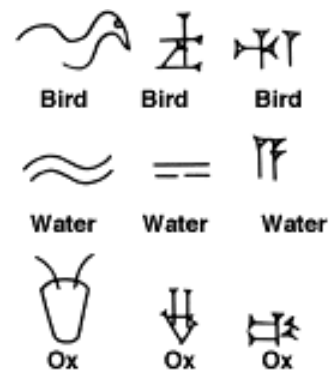
Шумера-акадскі клінапіс і выпрацаваныя акадцамі строгія пісьмовыя каноны атрымалі распаўсюджванне далёка за межамі Вавілоніі, аж да Егіпта. Клінапіс быў запазычаны хатамі, што засялялі Малую Азію, а потым прыйшоўшымі сюды хетамі, лувійцамі, палайцамі, мовы якіх адносяцца да анаталійскай галіны індаеўрапейскай сям'і. На аснове клінапісу ствараліся сістэмы пісьма для моў як роднасных, так і няроднасных (старажытнаперсідскай, эламскай, хурыцкай, урарцкай, эблаіцкай). Клінапісныя па форме, але пабудаваныя зусім па іншым прынцыпе былі знакі ўгарыцкага алфавіта (Рас-Шамра, XVI–XIV стст. да н.э.).

Пры адрозніванні ідэаграфічнага, лагаграфічнага, сілабаграфічнага (сілабічнага) і фанемаграфічнага (фанематычнага) тыпаў пісьма пад увагу прымаецца характар аб'ектаў, з якімі знакі гэтых тыпаў суадносяцца. Знакі могуць адрознівацца па форме. Пад увагу можа брацца і тэхніка пісьма (матэрыял і інструмент для нанясення графічных знакаў). Так, егіпцяне высякалі іерогліфы разцом на камені, а скарапісныя знакі наносілі пэндзлікам на папірус або тканіну. Шумеры таксама пачыналі з іерогліфаў, якія ўяўляюць сабой

піктаграмы. А прыдумаўшы для будаўніцтва цэглу, яны з часам ацанілі вартасці гліны, якая, дубянеючы, здольная надоўга захоўваць выявы. Паскорыўся і сам працэс пісьма. Нанясенне непрых ліній на гліну аказалася нязручным, і іерогліфы былі заменены знакамі клінапісу, якія выціскалі спецыяльнай заостранай палачкай (каламам) на яшчэ вільготных гліняных таблічках. Гэтыя таблічкі маглі захоўвацца доўга, і да нашых дзён дайшла значная іх колькасць.

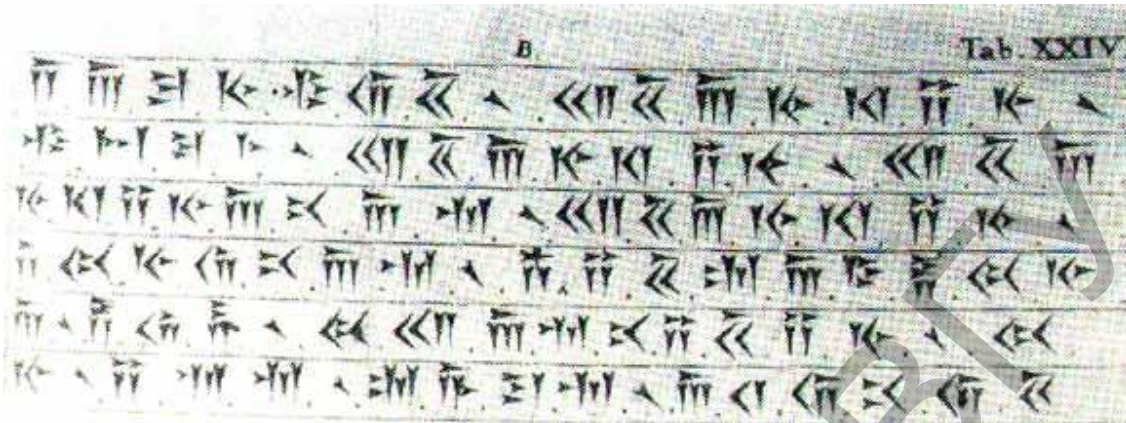
Такім чынам, клінапісныя знакі будаваліся як комплексы конусападобных ўцісканняў. Першапачаткова яны ўяўлялі сабой стылізаваныя выявы аб'ектаў. Але нярэдка гэтыя знакі пераставалі нагадваць маляваліся аб'екты. Ужо на пачатковай ступені (як паказалі раскопкі Урука) пералік графем утрымліваў знакі, якія адлюстроўвалі чалавека і часткі яго цела, разнастайных жывёл, птушак, насякомых, рыб, дрэвы, зоркі і аб'екты, зямлю і ваду, будынкі, лодкі, прадметы хатняга ўжытку, агонь, зброю, прадметы адзення, прадметы культуры, сеткі, пасткі, гліняныя вырабы, музычныя інструменты.

Надпісы наносіліся часцей за ўсё на гліняныя пліткі. Але нямала надпісаў было зроблена на прызмах, конусах, цыліндрах, каменных плітах.

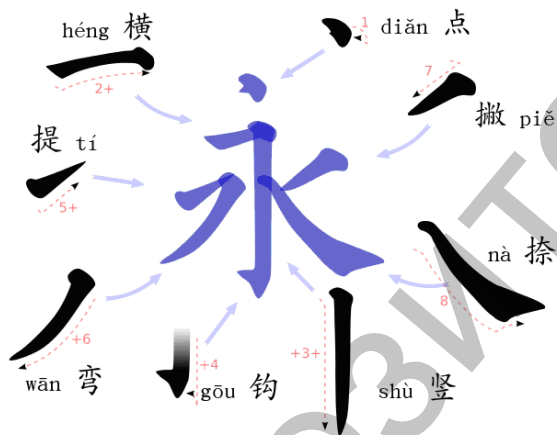
Спробы расшыфраваць клінапісныя тэкстаў пачаліся яшчэ ў XVIII ст. Дэшыфроўка старажытнаперсідскага складовага клінапісу VI–IV стст. да н.э., найбольш блізкага па характары да алфавітных сістэм (усяго 36 знакаў), у сярэдзіне XIX ст. дазволіла абaperціся на персідскую частка трохмоўнага тэксту (на старажытнаперсідскай, акадскай і эламскай мовах) Бехістунскага надпісу (каля 521 г. да н.э.) для дэшыфроўкі акадскай сістэмы. Прачытанне эламскай

часткі не складала асаблівай цяжкасці. У эламскай сістэме мелася 96 сілабаграм, 16 лагаграм і 5 словаздыяляльнікаў.

Шумерская сістэма клінапісу была расшыфраваная ў канцы XIX - пачатку XX стст. Расшыфроўка ўгарыцкай клінапіснай сістэмы і архаічнага шумерскага пісьма прыйшлася на XX ст. У XX ст. былі выяўленыя велізарныя клінапісныя архівы хетаў. Праца па прачытанні клінапісных тэкстаў яшчэ не цалкам завершана і актыўна працягваецца намаганнямі асірыёлагаў многіх краін.

Кітайская пісьменнасць

(汉字的起源). Кітайскае пісьмо – сістэма іерогліфаў, якая складалася ў сяр. II-га тыс. да н. э. Агульная колькасць знакаў каля 50 тыс., але ў сучаснай мове выкарыстоўваецца IV-VII тысяч. Ужывалася таксама ў Карэі, В’етнаме, Японіі. Пакладзена ў аснову нацыянальнага пісьма Японіі і Карэі.

Кітайскае пісьмо выкарыстоўвае асаблівыя знакі – іерогліфы, якімі запісваюць словы або марфемы. У гукавым дачыненні іерогліф адпавядае

таніраванаму складу. Напісанне іерогліфаў складаецца з стандартных рысак (ад адной да 28), якія паўтараюцца ў розных камбінацыях.

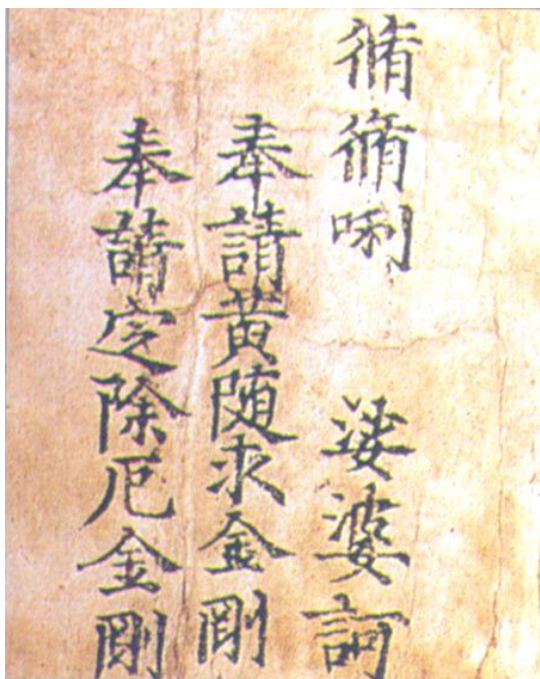
Спосаб напісання і абрысы іерогліфаў неаднаразова змяняліся. У I ст. н. э. быў выпрацаваны сучасны стыль напісання іерогліфаў (кайшу – «узорнае пісьмо»). Агульная колькасць знакаў кітайскага пісьма прыблізна 50 тыс. У сучаснай кітайскай мове выкарыстоўваецца 4–7 тыс. іерогліфаў. Кітайская традыцыя адрознівае 6 катэгорый іерогліфаў, якія зводзяць да 3 груп; найбольш старажытная і найбольш простыя з іх – піктаграмы і ідэаграмы (каля 1500). Найстаражытныя іерогліфы–піктаграмы – схематызаваныя выявы прадметаў; узыходзяць да сярэдзіны II тыс. да н. э.

„Если мысли правильны – можно не бояться впасть в ошибки“				
Древнее начертание (III в. до н.э.)	Современное начертание	Современное чтение	Значение	Структура знака
𠄎	心	синь ¹	сердце	Идеограмма: рисунок сердца
𠄎	正	чжэн ⁴	прямой, правильный	Идеограмма: сочетание знаков с описательным значением: „остановиться (止 первоначально рисунок следа) на границе, на правильной линии (一). Отсюда: „прямой, правильный“.
𠄎	不	бу ¹	не	Слоговой фонетический знак „бу“ (рисунок – птица, удаляющаяся к небу – знак 一) – передавал вышедшую из употребления идеограмму.
𠄎	怕	па ⁴	бояться	Слоговой фонетический знак с ключом-детерминативом: ключ 心 „сердце“ даёт круг значений (чувства), фонетическая часть 白 „белый“ (древнее чтение „бак“ – рисунок „восходящего солнца“) даёт произношение.
𠄎	邪	се ²	неправильный, ложный, превратный	Слоговой фонетический знак, первоначально-идеограмма города „Се“ в пров. Шаньдун (ключ 阝 – „город“ + фонетическая часть 牙).

Складаныя іерогліфы з’яўляюцца камбінацыяй простых знакаў, якія ўжываюцца і самастойна.

Існуе мноства розных гісторый пра паходжанне кітайскай пісьменнасці. Але большасць аўтараў згадваюць пра чалавека па імя Цанцзэ. Паводле легенды, Цанцзэ здалося бажаство, на твары якога былі дзіўныя малюнкi, падобныя на іерогліфы. Цанцзэ, пераймаючы гэтыя малюнкi, і прыдумаў першыя кітайскія іерогліфы. У старажытных міфах гаворыцца, што пасля гэтага з нябёсаў пасыпалася проса, і кожную ноч вылі духі, аплакваючы разгадку нябеснай таямніцы пісьменства. У іншай гісторыі Цанцзэ заўважыў адбіткі лап птушак і жывёл, што і падштурхнула яго да думкі стварыць іерагліфічную пісьменнасць.

Вядома, гэта ўсяго толькі міфы. Бо стварэнне пісьменства з'яўляецца вынікам паступовага развіцця народа, у якога ўзнікае патрэба фіксаваць інфармацыю. Відавочна, Цанцзэ сапраўды існаваў. Ён быў проста мудрым чалавекам, які класіфікаваў і стандартызаваў тыя іерогліфы, якія ўжо выкарыстоўваліся.

Нядаўна ў Янхэ, вобласць Люсянь, правінцыя Шаньдун, была выяўленая група пахаванняў, якой ужо больш за 4500 гадоў. Яна адносілася да позняга перыяду культуры Давэнькоу. Сярод велізарнай колькасці прадметаў аказалася каля тузіна гліняных пасудзін для віна «Цзун» з іерогліфамі. Гэтыя іерогліфы нагадвалі выявы некаторых фізічных прадметаў. Таму яны былі названыя піктаграмамі. Але па стылі і структуры яны ўжо былі блізкія

да надпісаў на касцях, хоць і ўзніклі на 1000 гадоў раней.

Піктаграмы, правобразы кітайскіх іерогліфаў, ужо мелі рысы пісьменства. Кітайская пісьменнасць не мае алфавіту, а складаецца з ідэаграм. Выдзяляюць тры прынцыпы кітайскага ідэаграфічнага пісьменства:

1) *піктаграфічныя знакі*. Як было сказана вышэй, гэта самая ранняя форма запісу інфармацыі, якая існавала ў Кітаі. Напрыклад, «сонца» пазначалася значком «круг з кропкай», месяц – «малюнак месяца» і да т.п. Гэтыя малюнкi, прайшоўшы доўгі шлях эвалюцыі, праз некалькі стагоддзяў ператварыліся ў сучасныя іерогліфы. Некаторыя спрасціліся, страціўшы некалькі рысаў, іншыя ўскладніліся. Увогуле, з бязладных малюнкаў яны ператварыліся ў стандартныя формы;

2) *асацыятыўнае словаўтварэнне*. Іерогліфы, утвораныя з малюнкаў, лёгка зразумець і растлумачыць, але піктаграмы не могуць выказаць абстрактныя паняцці. Таму ўзніклі больш складаныя іерогліфы, якія складаюцца з двух і больш элементаў, якія маюць свой уласны сэнс, але ў спалучэнні набываюць новае значэнне. Так «сонца» і «месяц» разам становяцца іерогліфам 明, што значыць «яркі». Калі «сонца» размясціць над лініяй, атрымаецца іерогліф 旦 (світанак).

3) *фанаграмы*. Хоць першыя два тыпы іерогліфаў звязаны з яго значэннем, яны не маюць ніякага дачынення да яго вымаўлення. Метад фанаграм прадугледжвае злучэнне сэнсавага элемента і фанетычнага. Напрыклад, іерогліф «ба» (ba) значыць «тата», складаецца з фанетычнага элемента «巴» (ba) і сэнсавага «父» (бацька). А іерогліф «банан» (ba) складаецца з фанетычнага элемента «巴» і ключа «艹» (расліна). Сучасны кітайскі слоўнік складаецца на 90% менавіта з такіх іерогліфаў.

Древне-египетское письмо

Звуковое значение m — n — h	+ детерминатив растения = „палирус“	+ детерминатив человека = „юноша“	+ детерминатив вещества = „воск“

Китайское письмо

Сложный гигероглиф	Значение	Составные элементы			
		Гигероглиф звука	+	Ключевой гигероглиф	Значение ключевого гигероглифа
瞽	слепой	鼓	+	目	глаз
扛	нетерпение	工	+	心	сердце
言分	болтовня	分	+	言	говорить

СКЛАДОВАЕ (СЛАБИЧНАЕ) ПИСЬМО

Кожны этап станаўлення пісьменства фіксаваў пэўны вынік у руху чалавецтва па шляху лагічнага абстрактнага мыслення. Спачатку гэта раздзяленне фразы на словы, затым – свабоднае карыстанне малюнкамі-словамі, наступны крок – раздзяленне слова на склады. Мы самі гаворым складамі, і дзяцей вучаць чытаць па складах. Складоў менш, чым слоў, якія ўтвараюцца з іх дапамогай, таму лагічна было ўпарадкаваць запіс складамі. Але каб прыйсці да такога рашэння, спатрэбіліся многія стагоддзі. Так званае **складовае** пісьмо, вынаходства якога адбывалася на працягу III–II тысячагоддзяў да н. э., стала надзвычайным дасягненнем чалавечай цывілізацыі. Ужо ў III–II тысячагоддзях

да н. э. Складовым пісьмом карысталіся ва Усходнім Міжземнамор'і. На аснове складовых знакаў старажытных слоўна-складовых пісьменнасцяў узніклі чыста складовыя сістэмы пісьма. Сярод найбольш вядомых складовых пісьменнасцяў клінапісныя (старажытнаперсідская, акадская і іншыя спадчыннікі шумерскага пісьма), заходнесеміцкія (спадкаемцы старажытнаегіпецкай іерагліфікі) і дзве японскія складовыя сістэмы (спадчынніцы кітайскага пісьма).

Пераважна складовым пісьмом з'яўляецца знакаміты клінапіс (пісьмо шумераў, вывілання, акадцаў). Складовым спосабам да гэтага часу пішуць у Індыі, у Эфіопіі.

Складовым, або сілабічным, называецца такое пісьмо, у якім кожны графічны знак пазначае такую адзінку пісьма, як склад. У агульнай гісторыі развіцця пісьменства складовае пісьмо ўзнікла пазней за ідэаграфічнае. Калі ўзнікненне найстаражытных ідэаграфічных сістэм (егіпецкай, шумерскай, кітайскай і інш.) адносіцца да IV–III тысячагоддзяў да н.э., то складовага пісьма – да III–II тысячагоддзя да н.э. і нават да I тысячагоддзя да н.э. Такое больш позняе фарміраванне складовага пісьма тлумачыцца шэрагам прычын. Па-першае, адносна цяжкім раскладаннем мовы на фанетычныя адзінкі (склады) у параўнанні, напрыклад, з падзелам яе на сэнсавыя адзінкі (словы), паколькі дзяленне на складывы прадугледжвае больш развітую здольнасць мыслення да аналізу. Па-другое, адсутнасцю непасрэднай нагляднай сувязі паміж складам і складовым знакам, тады як паміж словам і адпаведнай яму ідэаграмай такая сувязь існуе, асабліва на пачатковай ступені развіцця ідэаграфічнага пісьма. Па-трэцяе, кансерватыўным уплывам жрэцкіх кастаў, прафесійных пісцоў (Егіпет, Вавілон і інш.) і вучонай бюракратыі (Кітай), якія імкнуліся да манапалізацыі пісьма і перашкаджалі яго спрашчэнню і агульнадаступнасці [8].

Складовыя знакі ў пісьмовых сістэмах звычайна развіваліся з аднаскладовых ідэаграм. Затым гэтыя ідэаграмы сталі выкарыстоўвацца для абазначэння частак шматскладовых слоў, якія з імі падобна гучаць, ператвараючыся такім шляхам з знакаў, якія абазначаюць словы, у складовыя знакі [8].

Усе складовыя сістэмы прынята дзяліць на чатыры групы:

1) Складовыя сістэмы (шумерская, асіра-вавілонская, урарту, мінойская, крыцкая, мая і інш.), якія ўзніклі ў выніку ўнутранага пераўтварэння ідэаграфічных сістэм або ўтварэння на іх аснове, – кіпрскае і біблоскае пісьмо. Праўда, ні адна з гэтых сістэм не з'яўляецца чыста складовай; таму іх часта называюць складава-ідэаграфічнымі.

2) Складовыя сістэмы (эфіопская, індыйская – кхароштхі, брахмі), якія ўзніклі на аснове кансанантна-гукавога пісьма шляхам яго вакалізацыі. Узнікненне такіх сістэм адносіцца да апошніх стагоддзяў да нашай эры і першых стагоддзяў нашай эры.

3) Складовыя сістэмы, якія ўзніклі першапачаткова як дадатак да ідэаграфічных для абазначэння граматычных афіксаў (японская кана, карэйская кунмун). З'яўленне іх адносіцца да яшчэ пазнейшага перыяду (канец I – сярэдзіна II тыс. н.э.).

4) Новаўтварэння ў XIX – пачатку XX ст. складовыя сістэмы, прызначаныя для малых народнасцяў Амерыкі, Афрыкі і Азіі.

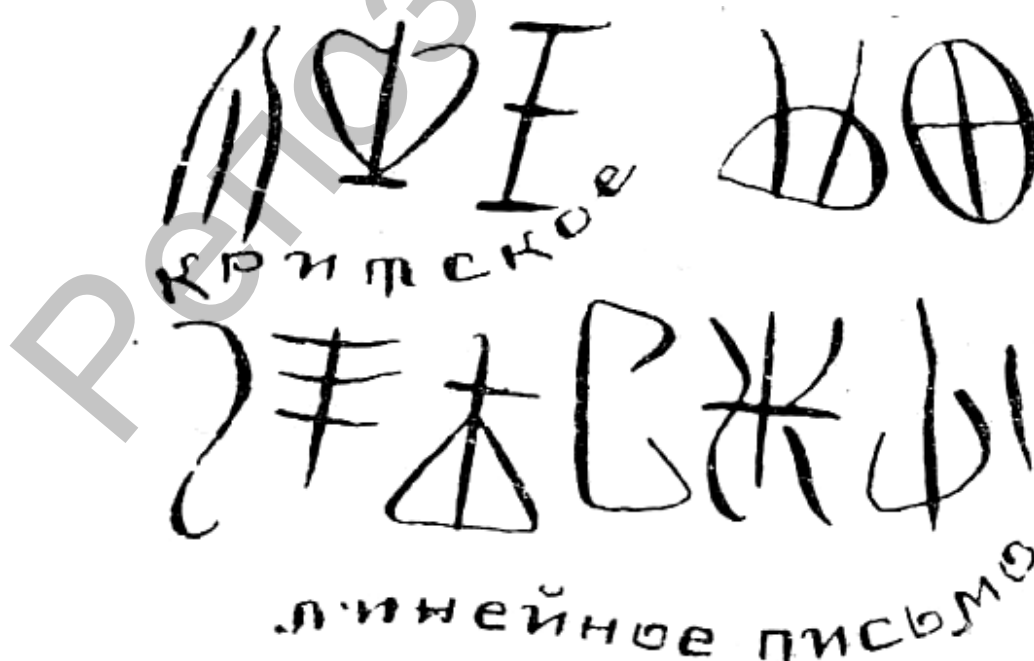
Крыцкае (мінойскае) пісьмо. Крыцкае складовае пісьмо прыцягвае ўвагу не толькі тым, што ўзнікла з ідэаграфічнага. Як вядома, на аснове вывучэння крыцкага пісьменства была вылучана вартая ўвагі тэорыя паходжання еўрапейскіх алфавітаў [2; 19].

У канцы XIX – пачатку XX стагоддзя вядомы англійскі археолаг Артур Джон Эванс раскапаў на востраве Крыт шматлікія помнікі старажытнай цывілізацыі даэлінскай эпохі (III–II тыс. да н.э.), якія адкрылі чалавецтву раней невядомую і своеасаблівую культуру старажытных крыцян. А. Эванс назваў яе па імені легендарнага крыцкага цара Мінас «мінойскай» [1]. Пры раскопках былі выяўлены шматлікія гліняныя пліткі з надпісамі на невядомай мове. Такія ж пліткі з

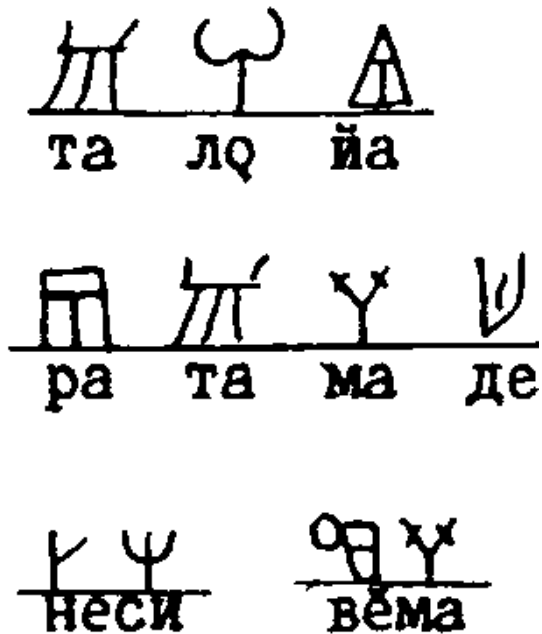
загадкавымі знакамі былі знойдзеныя пазней і на мацерыковай частцы Грэцыі – у Пілосе, Мікенах і ў іншых месцах [3].

Крыцкае іерагліфічнае пісьмо прадстаўлена пячаткамі і адбіткамі з іх, а таксама кароткімі надпісамі на медальёнах, вазах, дысках. Колькасць знакаў гэтага пісьма невялікая – каля 150 [19].

На востраве Крыт і ў мацерыковай Грэцыі была выяўлена вялікая колькасць надпісаў, у асноўным на гліняных дошчачках, якія даюць нам уяўленне аб крыцкай, або мінойскай, пісьмовай традыцыі, якая не перарывалася з 2000 да 1200 да н.э. На яе ранніх стадыях, названых іерагліфічным пісьмом А і іерагліфічным пісьмом Б, амаль усе знакі насілі піктаграфічнага характар, але пазней, у эпоху лінейнага пісьма А і лінейнага пісьма Б, многія знакі ўжо выглядалі хутчэй як скарапісныя і былі пазбаўлены малюнкавага характару.

Тэксты, запісаныя іерагліфічным і лінейным пісьмом А, былі выяўленыя толькі на востраве Крыт, але вялікая частка дошчачак з лінейным пісьмом Б была знойдзена ў мацерыковай Грэцыі, а на Крыце – толькі ў палацы ў Кносе. У 1953 г. лінейнае пісьмо Б было дэшыфравана М. Вентрысам і Дж. Чэдвакам, прычым мова гэтых тэкстаў аказалася грэчаскай.

Лінейнае пісьмо Б – у цэлым складовае, але ў абмежаваных мэтах у ім ужываюцца таксама лагаграмы. Спробы яго дэшыфроўкі не мелі поспеху; з адноснай упэўненасцю мяркуецца толькі, што мова лінейнага пісьма Б не была індаеўрапейскай. Нерасшыфраванымі застаюцца і абодва іерагліфічныя крыцкія пісьмёны.

Фесцкі дыск. Сярод пісьмовых помнікаў, выяўленых на Крыце, асаблівае месца займае надпіс на так званым Фесцкім дыску. Дыск быў знойдзены італьянскім даследчыкам Л. Перно ў 1908 г. падчас раскопак палаца ў г. Фест [16; 17].

Фесцкі дыск – гэта плоскі, няправільнай формы гліняны круг дыяметрам 15,8 – 16,5 см, які адносіцца, на думку археолагаў, прыкладна да XVII ст. да н.э. Дыск пакрыты з абодвух бакоў пісьмёнамі (даследчыкі налічваюць да 259 знакаў). Большасць знакаў гэтага пісьма ўяўляюць выразныя выявы раслін (колас, хмызняк, кіпарыс, лілея і г.д.), жывёльнага свету (дэльфін, пчала, голуб, галава льва, каровіна нага, знятая шкура, казіны рог), чалавека, які бяжыць, жанчыны з аголенымі грудзямі, галавы мужчыны ва ўборы з пёраў, зброі (падвойная сякера, шчыт, нацягнуты лук), дома, трохкутніка, карабля, каромысла і г.д. Ёсць малюнкi, сэнс якіх не паддаецца разгадцы [4; 19].

Аднак пры дэшыфроўцы надпісу на Фесцкім дыску і ўстанаўленні яго паходжання «неабходна мець на ўвазе, што тэкст дыска валодае шэрагам важных адметных рысаў, якія не даюць магчымасці аднесці яго непасрэдна да якой-небудзь з вядомых пісьменнасцей» [19].

1		н		на		йа		ю		жи
2		Б перед 12, В- перёд др.		му		о		йь, ййь, йй		и
3		вь		га		щъ		Е и Гь		ы
4		ва		и		вь		ка, ки, ко		А крат.
5		е		м		Украгкое		йе		ча
6		ww-в		гь		й		йа		дь
7		ТЬ, Ть- тв. перед Е		со		Дьзъ, дз		нь		дъ
8		и		на		жь		шь		р
9		wo- о		у		А и У долг.		уй		щъ

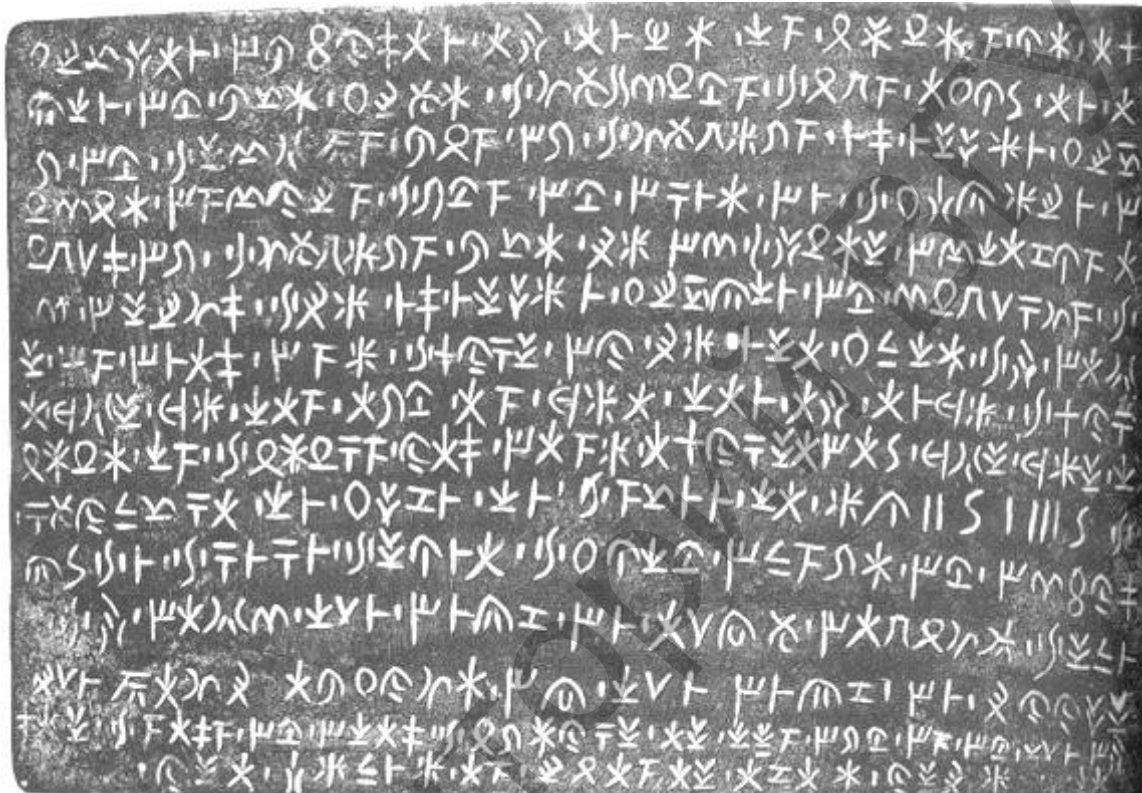
Кіпрскае пісьмо. Кіпрскае складовае пісьмо ўжывалася на Кіпры, верагодна, з VI да III ст. да н.э. і нават пазней [19; 20]. Выказваюцца здагадкі, што складовае пісьмо на Кіпры ўзнікла значна раней, яшчэ ў другой палове II тысячагоддзя да н.э. [5].

✱	✱̅	✱̇	∨̅	∨̇	a	e	i	o	u
‡	∫	∨̇	∫̅	∫̇	pa	pe	pi	po	pu
†	∨̅	↑	F	∫̅	ta	te	ti	to	tu
↑	∫̅	∨̇	∧	✱̇	ka	ke	ki	ko	ku
∨̇	∫̅	∧̅	∨̅	∫̅	sa	se	si	so	su
∫̅			∥		za			zo	
∫̅	∫̅	∨̇	∩	✱̇	ma	me	mi	mo	mu
∫̅	∫̅	∫̅	∫̅	∫̅	na	ne	ni	no	nu
∫̅	∫̅	∫̅	∫̅	∫̅	la	le	li	lo	lu
∫̅	∫̅	∫̅	∫̅	∫̅	ra	re	ri	ro	ru
∫̅	I	∫̅	∫̅		wa	we	wi	wo	
∫̅	∫̅				ya	ye			
∫̅	∫̅				ksa	kse			

Кіпрская складовая сістэма складаецца з 55 (56) знакаў, кожны з якіх – адкрыты склад ці асобны галосны; знак для адкрытага склада можа выкарыстоўвацца і для зычнага з нулявым галосным у канцы склада. Кірунак

кіпрскага пісьма справа налева, але часам яно змянялася або чаргавалася ад радка да радка (бустрафедон).

Найстаражытны надпіс крыцкім пісьмом на ручцы збана, які дайшоў да нас, датуецца прыкладна 2400–2100 да н. э., па ўсёй верагоднасці, зроблены на мове аўтахтоннага насельніцтва, якая пражывала на в. Кіпр да мікенскай ўварвання і ўвядзення кіпра-мікенскага пісьма.

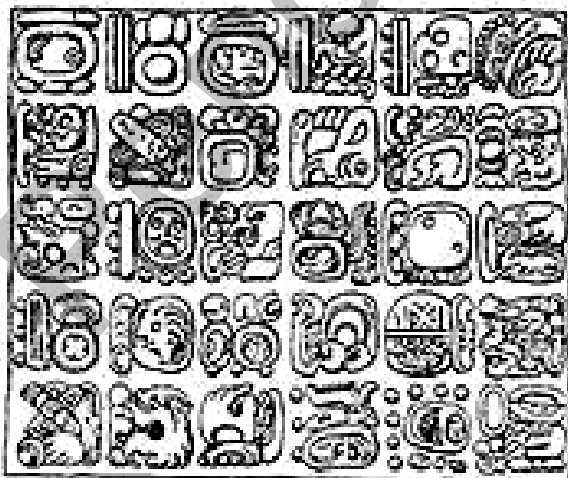
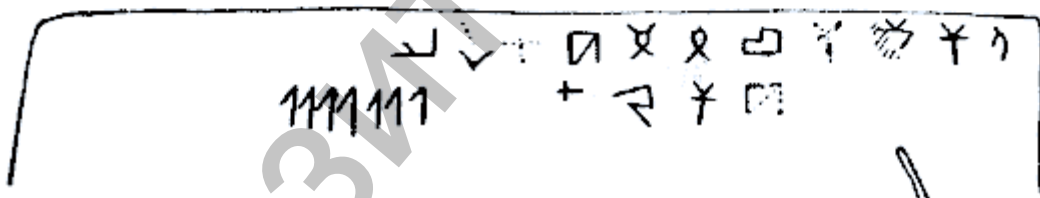
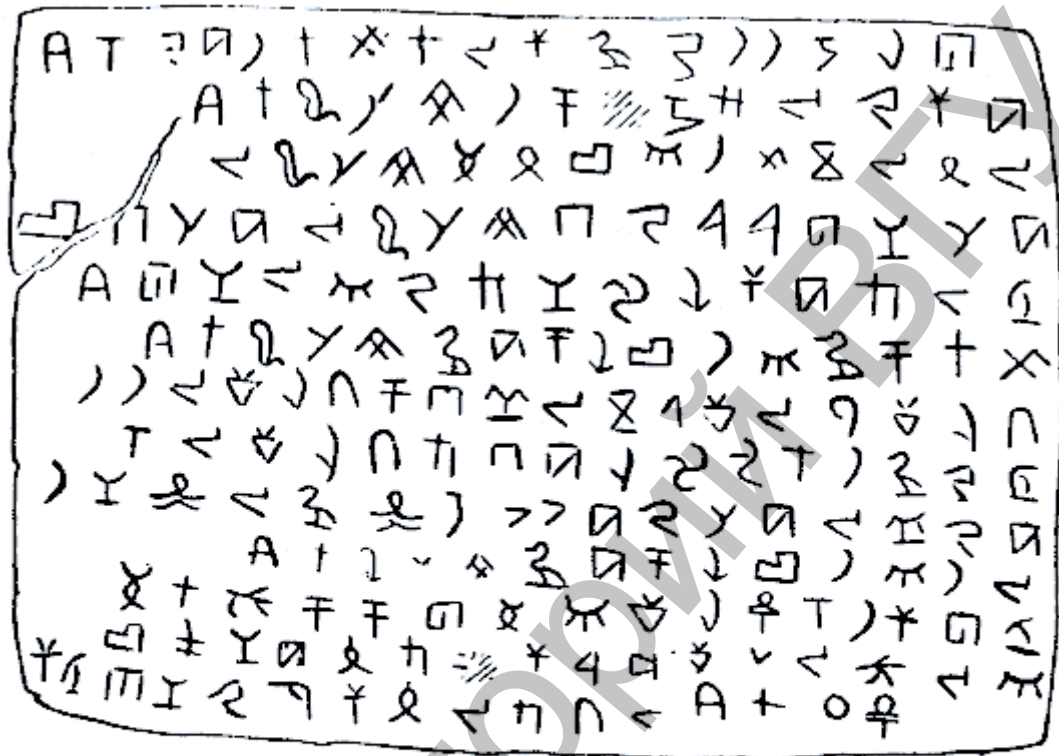

Знойдзеныя надпісы на кіпра-мікенскім, або кіпра-мінойскім, пісьме, што ўжывалася з XIV па XI стст. да н. э. (большасць з іх 1275–1200 да н. э.), пакуль не дэшыфраваныя.

Біблоскае пісьмо. Да складовых сістэм, якія ўзніклі на аснове ідэаграфічнай сістэмы пісьма, належыць таксама біблоскае складовае пісьмо, якое існавала ў фінікійскім горадзе Біблас (цяпер г. Джбэйл, Ліван, 37 км на поўнач ад Бейрута). Да нас дайшло толькі дзесяць надпісаў гэтым пісьмом, нанесеных на камені і бронзе. Прычым дзве з іх утрымліваюць фрагменты аднаго і таго ж тэксту. Надпісы адносяцца, на думку археолагаў, да канца III – пачатку II тысячагоддзя да н.э. Яны былі адкрыты ў 20-х гг. нашага стагоддзя М. Дзюнанам і ім жа апублікаваныя ў 1945 г. асобным выданнем.

Па сцвярджэнні М. Дзюнана, біблоская пісьменнасць фарміравалася пад непасрэдным уплывам егіпецкага іерагліфічнага пісьма. Сведчанне таму ён бачыць у вонкавым падабенстве многіх знакаў біблоскага пісьма з егіпецкімі іерогліфамі. На яго думку, пісьменнасць Бібласа была паўідэаграфічная, паўскладовая. Не выключаецца ў ёй і наяўнасць дэтэрмінатываў. Гэта здагадка не атрымала пакуль пацвярджэння ў навуцы. Хутчэй наадварот, яна была сур'ёзна пахіснутая даследаваннямі праф. Э. Дорма, якому ў сярэдзіне 40-х гг. удалося дэшыфраваць біблоскае пісьмо і вызначыць складовы характар яго

знакаў. Э. Дорм выказаў меркаванне, што біблоскае пісьмо перадавала старажытнафінікійскую мову. У далейшым гэта паслужыла падставай для гіпотэзы аб біблоскім уплыве на ўзнікненне фінікійскага алфавіта.

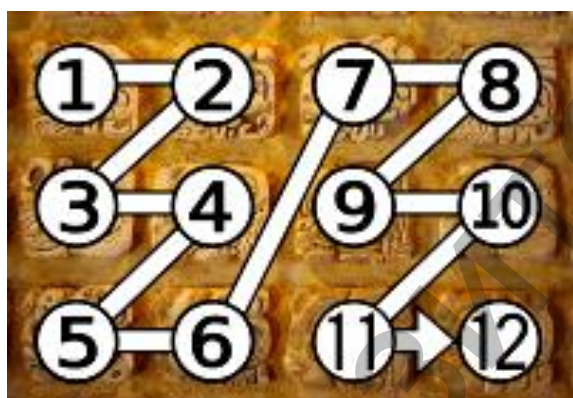

Пісьменнасць майя. Асаблівую цікавасць сярод пісьмовых сістэм склада-ідэаграфічнага характару ўяўляе пісьменнасць старажытных індзейцаў Цэнтральнай Амерыкі – майя, нашчадкі якіх жывуць і цяпер на тэрыторыі Мексікі, Гватэмалы, Гандураса.

Цяпер вядома больш за пяць тысяч надпісаў пісьмом майя. Яны ўмоўна могуць быць размеркаваны па трох групах. Першую групу утвараюць тэксты, выбітыя на манументальных помніках (статуях, стэлах, калонах, алтарах, тронах, міфалагічных пачварах,

рэльефах, лесвіцах і г.д.). У другую групу ўваходзяць надпісы, выкананыя на

сценах, керамічних пасудзінах і нават на паперы. Трэцяя група ўключае тэксты на прадметах прыкладнога мастацтва, вырабленыя з металу, паўкаштоўных камянёў, костак, ракавін і г.д. [19]. Натуральна, такі падзел не ахоплівае ўсёй шматстайнасці надпісаў. Многія з іх застаюцца за межамі ўстаноўленых груп. Не адлюстроўвае ён і зместу надпісаў [9].

Пісьменнасць майя ўяўляе сабой добра распрацаваную сістэму знакаў, якія карпатліва вымалёўваліся на кераміцы і сценах, запісваліся ў папяровых кодэксах, выразаліся ў дрэве або камені або выконваліся ў тэхніцы штукавага рэльефу. Выразаныя або адлітыя сімвалы размалёўваць, аднак фарба ў большасці выпадкаў не дайшла да нашых дзён. Усяго даступна каля 7000 тэкстаў.

Сёння з каля 800 вядомых знакаў расшыфравана прыкладна 75%, што дазваляе прачытаць з той ці іншай ступенню пэўнасці да 90% надпісаў, а таксама правесці паўнаватрасны аналіз пісьменства.

Іерогліфы майя часцей за ўсё запісваліся ў дзве калонкі. У кожнай яны чыталіся злева направа, зверху ўніз.

Пісьмо майя было слоўна-скаладавай (лагасілабічнай) сістэмай. Асобныя знакі («іерогліфы») маглі прадстаўляць слова або склад.

На практыцы той жа самы іерогліф часта мог выкарыстоўвацца для абедзвюх мэтаў. Напрыклад, каляндарны знак MANIK (юкецкая мова) мог выкарыстоўвацца для абазначэння склада ch'i (лагаграмы прынята запісваць вялікімі літарамі, сілабаграмы – малымі). Акрамя таго, некаторыя логограмы маглі быць выкарыстаны для запісу больш чым аднаго слова. Існавала і іншая неадназначнасць: розныя сімвалы маглі чытацца аднолькава. Напрыклад, больш за дзесяць, па ўсёй верагоднасці, не звязаных паміж сабой іерогліфаў

выкарыстоўваліся для запісу частаўжывальнага эргатыўнага прэфікса-займенніка трэцяй асобы адзіночнага ліку ?u-.

Як правіла, знакі мелі форму злёгка нахіленага квадрата са скругленымі бакамі і ўяўлялі сабой малюнкi, звязаныя з земляробствам, якія паказваюць расліны, ваду і дождж, галовы жывёл, пабудовы, начынне, прылады працы, часткі чалавечага цела. Некаторыя знакі, асабліва малюнкi жывёл, ужываліся выключна ў якасці лагаграм. Існавалі камбінацыі двух або нават большай колькасці знакаў – адзін знак мог злівацца або ўпісвацца ў іншы (утвараючы лігатуры).

Асобныя знакі групаваліся ў іерагліфічныя блокі ад аднаго да пяці (як правіла, два-чатыры). Унутры блока знакі пісаліся злева направа і зверху ўніз (сістэма, якая аддалена нагадвае карэйскі хангыль). Кожны блок звычайна ўяўляў сабой частку фразы (напрыклад, ?u-SAK-HU?N, ?usak huu?n, «яго белая павязка на галаву»), альбо цэлую фразу (TZUTZ-yi-?u-15-WINAAKHAA?B', tzutzuuu ?uho?laju?n winaakhaa?b', "завяршылася пятнаццатае дваццацігоддзе"). Замест стандартнай канфігурацыі блокаў майя часам пісалі ў адзін

рад, калонку, у выглядзе «L», або «T» – такая форма запісу часцей за ўсё сустракаюцца там, дзе яна больш падыходзіць паверхні, на якой напісаны тэкст, альбо іканаграфічнай кампазіцыі, якую ён суправаджае.

Знакі майя, абозначаюць названія месяцав.

Індыйскія сістэмы пісьма. Індыйскае пісьмо – шырокая група пісьменнасцяў Паўднёва-Усходняй Азіі, звязаных агульнасцю паходжання і адзіным прынцыпам будынка алфавітаў. Акрамя тэрыторыі Індыі, Бангладэш, Пакістана, Непала і Шры-Ланка, разнавіднасці індыйскага пісьма маюць больш-менш шырокае распаўсюджванне ў суседніх раёнах: на поўначы – у Тыбеце і Цэнтральнай Азіі, аж да Манголіі, і на поўдні – у Бірме, на паўвостраве Індакітай і ў Інданэзіі. Пранікненне індыйскага пісьма ў гэтыя раёны было звязана з распаўсюджваннем там будыйскай рэлігіі і літаратуры (галоўным чынам I тыс. н.э.). Колькасць разнавіднасцяў індыйскага пісьма дасягае некалькіх дзясяткаў. У самой Індыі найстаражытны тып пісьменства прадстаўлены іерагліфічнымі надпісамі на пячатках III–II-га тыс. да н.э. з Махенджа-Дара, Харапа і інш. Гэта пісьмо да гэтага часу не расшыфравана. Самыя раннія прачытаныя пісьмовыя помнікі (III ст. да н.э.) выкананы складовым пісьмом Брахмі – правобразам найпазнейшых уласна індыйскіх пісьменнасцяў (пісалася злева направа). Нароўні з Брахмі ў III ст. да н.э. – V ст. н.э. у Індыі існавала пісьмо Кхароштхі (пісалася справа налева), якое паступова было выцеснена першым. Ужо ў ранніх помніках пісьма Брахмі вылучаюцца яго мясцовыя разнавіднасці, на аснове якіх пасля склаліся тры асноўныя галіны індыйскага пісьма: паўночная, паўднёвая і паўднёва-ўсходняя.

Індыя з’яўляецца радзімай вялікай колькасці пісьмовых сістэм, многія з якіх і зараз абслугоўваюць мовы розных этнічных груп як у самой Індыі, так і за яе межамі. Прататыпамі гэтых пісьмовых сістэм выступаюць, верагодна, дзве найстаражытныя складовыя пісьменствы Індыі – Брахмі і Кхароштхі, якія дайшлі да нас ад IV–III ст. да н.э.

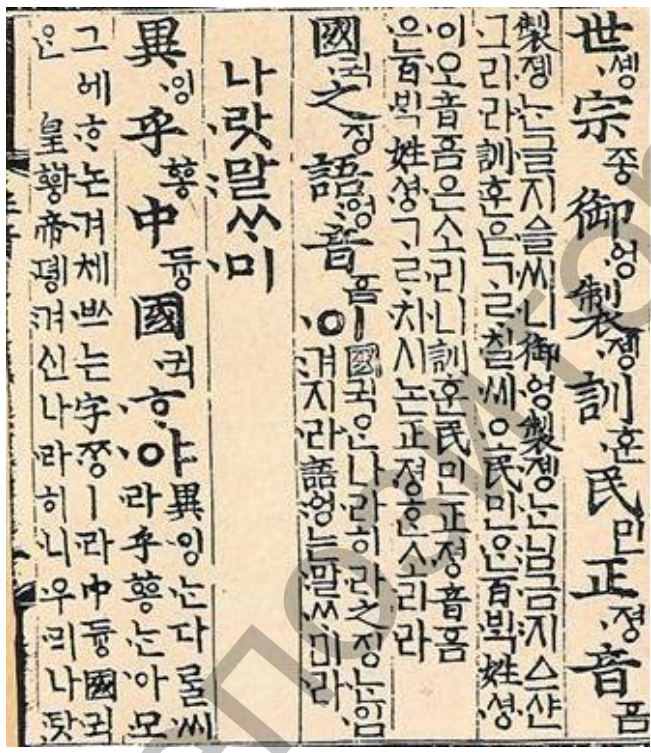
Індыйскае пісьмо – сямейства складовых пісьменнасцяў, распаўсюджаных у Паўднёвай і Паўднёва-Усходняй Азіі (а раней і Цэнтральнай Азіі) і якія паходзяць ад пісьма Брахмі. Індыйскія пісьменствы з’яўляюцца абугідамі (кансанантна-складовымі), гэта значыць кожны знак у іх абазначае склад з якім-небудзь зычным і базавым галосным, а склады з іншымі галоснымі або без галоснага ўтвараюцца на яго аснове шляхам стандартнай мадыфікацыі або даданнем спецыяльных знакаў.

Найбольш цікавым і гістарычна больш важным з іх з’яўляецца пісьмо *Брахмі*. Складовае пісьмо Брахмі складалася з 35 знакаў. Чатыры з іх выкарыстоўваліся для ізаляваных галосных (звычайна пачатковых), астатнія абазначалі склады, пабудаваныя па прынцыпе «зычны + кароткі а». Акрамя таго, меўся яшчэ і знак у выглядзе кропкі, які называўся *анусвара*. Ён паказваў на на-савое вымаўленне канцавога зычнага.

a	ā	i	ī	u	ū
e		ai	o	-ṃ	
ka	kha	ga	gha		
ča	čha	ja	jha	ña	
ṭa	ṭha	ḍa	ḍha	ṇa	
ta	tha	da	dha	na	
pa	pha	ba	bha	ma	
ya	ra	la	ḷa	va	
śa, ṣa	ṣa	śa	sa	ha	

Паходжанне пісьма *Кхароштхі*, якое ўяўляла сабой агульнаўжывальны скораспіс, лічыцца амаль устаноўленым. Як мяркуюць, яно ўзнікла ў V ст. да н.э. у паўночна-заходняй Індыі на аснове вакалізацыі арамейскага кансанантнага пісьма пад пэўным уплывам Брахма. Цесныя сувязі Арамеяў з паўночна-заходняй Індыяй у перыяд ўзнікнення і фарміравання кхароштхі і, адпаведна, пра арамейскае паходжанне кхароштхі сведчыць падабенства многіх складовых знакаў, блізкіх па гукавым значэнні, аднолькавым накірунку радкоў справа налева і г.д. Паходжанне назвы гэтага пісьма дакладна не ўстаноўлена [6].

	gha	𑄀	ga	𑄁	kha	𑄂	ka	𑄃
ṅa	𑄄	ja	𑄅	cha	𑄆	ca	𑄇	
ḡa	𑄈	ḡha	𑄉	ḡa	𑄊	ḡa	𑄋	
ṇa	𑄌	ḍha	𑄍	ḍa	𑄎	ṭa	𑄏	
mā	𑄐	bha	𑄑	ba	𑄒	pha	𑄓	𑄔
	va	𑄕	la	𑄖	ra	𑄗	ya	𑄘
	ṣa	𑄙	ṣa	𑄚	ṣa	𑄛	ṣa	𑄜
					ṭha	𑄝	ka	𑄞

Карэйскае пісьмо кунмун – фанетычнае літарна-складовае пісьмо, якое ўжываецца карэйцамі. Гукі абазначаюцца літарамі, групуемымі ў склады. Створана ў 1444 ў перыяд праўлення караля Сэ Джона карэйскімі навукоўцамі Чон Нін Джы, Сін Сук Чу, Сон Сам Мунам і інш. Да гэтага карэйцы карысталіся кітайскімі іерогліфамі. Першапачаткова карэйскае пісьмо складалася з 28 графем і выконвала ролю транскрыпцыйных сістэмы для запісу вымаўлення іерогліфаў, пра што кажа як сама назва пісьма – хунмін чон’ым [літар. – вучыць народ правільным (кітайскім) гукам], так і наяўнасць графем для кітайскіх гукаў, якія адсутнічалі ў карэйскай мове таго перыяду.

Пасля XV ст. пісьмо зведала нязначныя змены. Сучаснае карэйскае пісьмо складаецца з 40 графем, з якіх 24 простыя, а 16 уяўляюць сабой камбінацыю простых графем. Пісалася зверху ўніз і справа налева. У сучасных газетах і часопісах прынятая еўрапейская сістэма пісьма злева направа.

Японскае пісьмо. Існуючая японская сістэма пісьменства ўзыходзіць прыкладна да IV стагоддзя н. э., калі з Кітая ў Японію прыйшло іерагліфічнае пісьмо. Няма відавочных доказаў таго, што да паяўлення кітайскіх іерогліфаў у Японіі існавала свая сістэма пісьменства. Да паражэння Японіі ў Другой сусветнай вайне на дзяржаўным узроўні навязваліся ідэя аб тым, што да кітайскіх іерогліфаў у Японіі існавала некалькі сістэм ранняй пісьменнасці,

званых *дзіндай модзі* (або *каміё модзі*, 神代文字, літар. «пісьменнасць эры Багоў»): некаторыя з іх па форме нагадвалі рунічны алфавіт, некаторыя – карэйскі хангыль. Сёння агульнапрызнаным лічыцца меркаванне пра тое, што ўсе яны – містыфікацыі, якія ўзніклі на хвалі нацыяналізму ў XX стагоддзі.

Першапачаткова кітайскія іерогліфы для запісу тэкстаў на японскай мове не выкарыстоўваліся; прыкметай адукаванасці лічылася веданне класічнай кітайскай мовы. Пасля з'явілася сістэма камбун (漢文), якая выкарысталася кітайскія іерогліфы (кандзі) і кітайскую граматыку, але ўжо ўтрымлівала дыякрытычныя знакі, якія паказваюць паслядоўнасць іерогліфаў для чытання на японскай мове. Самая ранняя кніга пра гісторыю Японіі, Кодзікі (古事記), складзеная да 712 года, была напісана камбунам. Сёння вывучэнне камбуна ўваходзіць у школьны курс японскай мовы.

Першай пісьменнасцю для запісу японскай мовы стала ман'ягана (万葉仮名), у якой для запісу японскіх слоў выкарыстоўваліся кандзі, прычым ад іерогліфаў браліся не сэнсавыя значэння, а іх фанетычныя гучанні, вытворныя ад кітайскіх прачытанняў. Ман'ягана першапачаткова выкарыстоўвалася для запісу паэтычных твораў, напрыклад зборніка паэзіі «Ман'ёсю» (万葉集), складзенага да 759 года, ад якога паходзіць назва гэтай сістэмы пісьменства. Ад ман'яганы пайшлі фанетычныя азбукі – хірагана і катакана.

Разам з укараненнем кітайскага пісьменства ў Японію прыйшлі новыя тэрміны і словы, для якіх не існавала эквівалентаў у японскай мове. Гэтыя словы вымаўляліся набліжана да іх арыгінальнага кітайскага гучання; кітайска-японскія прачытання атрымалі назву он'ёмі (音読み). У той жа час у японскай мове ўжо існавалі спрадвечныя словы, адпаведныя запазычаным іерогліфам, прычым адно і тое самае японскае слова можна было запісаць рознымі кандзі. Прачытання, вытворныя ад карэнных слоў японскай мовы, атрымалі назву кун'ёмі (訓読み). Кандзі можа мець адно або некалькі кун'ёмі або он'ёмі, а можа і не мець аднаго з іх. Акурыгана служыць для расшыфроўкі неадназначнасцяў пры прачытаннях кандзі, якія ўтвараюць карані дзеясловаў і прыметнікаў. Да прыкладу, іерогліф 行 чытаецца як і ў слове іку (行く) «ісці», акона – у слове аконау (行こう) «рабіць», гё: – у складовым слове гё:рэцу (行列) «лінія», да: – у слове гінка: (銀行) «банк» і ан – у слове андон (行灯) «ліхтар».

У японскай мове існуе шмат сінонімаў, утвораных ад карэнных японскіх слоў і запазычаных – кітайскіх. Працэс адаптацыі кітайскага слоўніка і пісьменства да японскай мовы лінгвісты часам параўноўваюць з уплывам нарманскага заваявання Англіі на англійскую мову. У той жа час запазычаныя кітайскія словы часта выкарыстоўваюцца ў больш фармальным і інтэлектуальным кантэксце, падобна таму, як выкарыстанне лацінізмаў у еўрапейскіх мовах лічыцца паказчыкам высокага стылю маўлення.

У сучаснай японскай мове выкарыстоўваецца тры асноўныя сістэмы пісьма: кандзі – іерогліфы кітайскага паходжання і дзве складовыя азбукі, створаныя ў Японіі: хіраганы і катакана. У самой Японіі гэтая сістэма традыцыйна называецца «змяшанае пісьмо іерогліфамі і канай» (яп. 漢字仮名交じり文 кандзі кана мадзірыбун). Часта ў японскім тэксце сустракаюцца лацінскія літары, якія выкарыстоўваюцца для запісу распаўсюджаных абрэвіятур

(напрыклад, DVD або NATO) і іншых мэтаў. Транслітарацыя японскай мовы лацінскімі літарамі называецца *рамадзі* і сустракаецца ў японскіх тэкстах рэдка. Для запісу лічэбнікаў часта выкарыстоўваюцца арабскія лічбы (звычайна ў тэкстах з гарызантальным напрамкам пісьма). Выключэнне з якога-небудзь з пералічаных відаў пісьма або замена аднаго іншым у іх прынятым ужыванні робіць тэкст цяжкім для прачытання або незразумелым зусім (гэта не адносіцца да лацінскім літар, роля і ўжыванне якіх у цяперашні час значна меншая ў параўнанні з трыма асноўнымі сістэмамі).

Разгледзім прыклад газетнага загалова, які выкарыстоўвае ў сваім запісе ўсе віды пісьма, уключаючы лацінскія літары і арабскія лічбы (заглавак з газеты «Асахі сімбун» ад 19 красавіка 2004 года):
ラドクリフ、マラソン五輪代表に1万m出場にも含み - Радокурыфу, марасон горын дайхэ: ні іці-ман мэ:тору сюцудзэ: ні мо фукуми. – «Рэдкліф, удзельнік алімпійскага марафона, таксама выступіць на дыстанцыі 10000 м».

Прыклады некаторых слоў японскай мовы, запісаных рознымі сістэмамі пісьменства:

Кандзі	хірагана	катакана	рамадзі	Пераклад
私	わたし	ワタシ	watashi	Я
金魚	きんぎょ	キンギョ	kingyo	Залатая рыбка
煙草	たばこ	タバコ	tabako	Тытунь, цыгарэты

Сартаванне слоў у японскай мове заснавана на парадку прытрымлівання каны, якая, у адрозненне ад кандзі, выражае не сэнсавае значэнне, а гучанне. Існуе два асноўныя сартаванні каны: сучасная годзю:он (літар. «пяцьдзесят гукаў») і састарэлая: іроха. У слоўніках іерогліфаў словы сартуюцца пры дапамозе сістэмы ключоў.

Кандзі (漢字, літар. «Літары (дынастыі) Хань») – кітайскія іерогліфы, якія выкарыстоўваюцца ў японскай пісьменнасці ў асноўным для запісу назоўнікаў, асноў дзеясловаў і прыметнікаў, а таксама японскіх уласных імёнаў. Першыя кітайскія тэксты былі завезены ў Японію будыйскімі манахамі з карэйскага каралеўства Пэкчэ ў V ст. н. э. Сёння разам з спрадвечна кітайскімі іерогліфамі выкарыстоўваюцца знакі, вынайзеныя ў самой Японіі, – т. зв. какудзі. У залежнасці ад таго, якім шляхам кандзі трапіў у японскую мову, іерогліфы могуць выкарыстоўвацца для напісання аднаго або розных слоў ці, яшчэ часцей, марфем. З пункту гледжання чытача гэта азначае, што кандзі маюць адно або некалькі прачытанняў. Выбар прачытання іерогліфа залежыць ад кантэксту, спалучэння з іншымі кандзі, месца ў сказе і г. д. Некаторыя часта выкарыстальныя кандзі маюць дзесяць ці больш розных прачытанняў.

Прачытанні, як правіла, падпадзяляюцца на *онныя* прачытанні, або *он'ёмі* (японскія інтэрпрэтацыі кітайскага вымаўлення іерогліфа), і *кунныя* прачытанні, або *кун'ёмі* (заснаваныя на вымаўленні спрадвечна японскіх слоў). Некаторыя кандзі маюць некалькі он'ёмі, таму што былі запазычаныя з Кітая некалькі разоў: у розны час і з розных абласцей. Некаторыя маюць розныя кун'ёмі, таму што да кітайскіх іерогліфаў знайшлося некалькі японскіх сінонімаў. З іншага боку, кандзі можа і не мець ніводнага он'ёмі ці ніводнага кун'ёмі.

Рэдкія прачытанні іерогліфаў называюцца *наноры*. Наноры шырока распаўсюджаныя ў імёнах уласных, у прыватнасці прозвішчах.

Існуе шмат спалучэнняў кандзі, для вымаўлення складнікаў якіх выкарыстоўваюцца і оны, і куны: такія словы называюць *дзу:бако* (重箱) або *юта* (湯桶). Самі гэтыя два тэрміны з'яўляюцца аўталагічнымі: першы кандзі ў слове *дзубака* чытаецца па ону, а другі – па куну, а ў слове *юта* – наадварот. Іншыя прыклады: *金色* кін'іра – «залаты» (ён-кун); *空手道* каратэ-до: – каратэ (кун-кун-ён).

Гікун (義訓) – прачытанні спалучэнняў кандзі, якія не маюць прамога дачынення да кунаў або онаў асобных іерогліфаў, а адносяцца да сэнсу ўсяго спалучэння. Да прыкладу, спалучэнне 一寸 можна прачытаць як іссун (гэта значыць «адзін сун»), аднак на самай справе гэта непадзельнае спалучэнне цётто («трохі»). Гікун часта сустракаецца ў японскіх прозвішчах.

Па ўсіх гэтых прычынах выбар правільнага чытання іерогліфа з'яўляецца складанай задачай для тых, хто вывучае японскую мову.

У большасці выпадкаў для запісу аднаго японскага слова выкарыстоўваліся розныя кандзі – для адлюстравання адценняў значэння. Напрыклад, слова *наосу*, запісанае як 治す, будзе азначаць «лячыць хваробу», у той час як запіс 直す будзе азначаць «рамантаваць» (напрыклад, веласіпед). Часам розніца ў напісанні празрыстая, а іншы раз досыць тонкая. Для таго, каб не памыліцца ў адценнях сэнсу, слова часам запісваецца хіраганай.

У сучаснай пісьмовай мове актыўна выкарыстоўваецца каля 3 тыс. іерогліфаў. 2136 кандзі складаюць неабходны мінімум, што выкладаецца ў школе з 2010 года (да гэтага мінімум быў 1945 кандзі).

Ад кандзі паходзяць дзве складовыя азбукі – каны: *катакана і хірагана*.

Катакана (яп. 片仮名?) – другая складовая азбука японскай мовы. Дазваляе перадаваць гучанне тых жа мор, што і хіраганы. Выкарыстоўваецца для запісу слоў, запазычаных з моў, якія не выкарыстоўваюць кітайскія іерогліфы, – гайрайго, замежных імёнаў, а таксама анаматапеі і навукова-тэхнічных тэрмінаў: назвы раслін, дэталей машын і да т. п. Сэнсавы націск на слова або частка тэксту, у якіх звычайна ўжываюцца кандзі і хірагана, можна стварыць, калі запісаць яго катаканай.

n	w-	r-	y-	m-	h-	n-	t-	s-	k-	
ン	ウ	ラ	ヤ	マ	ハ	ナ	タ	サ	カ	ア
N	WA	RA	YA	MA	HA	NA	TA	SA	KA	A
	ヰ	リ		ミ	ヒ	ニ	チ	シ	キ	イ
	WI	RI		MI	HI	NI	CHI	SHI	KI	I
		ル	ユ	ム	フ	ヌ	ツ	ス	ク	ウ
		RU	YU	MU	FU	NU	TSU	SU	KU	U
	エ	レ		メ	ヘ	ネ	テ	セ	ケ	エ
	WE	RE		ME	HE	NE	TE	SE	KE	E
	ヲ	ロ	ヨ	モ	ホ	ノ	ト	ソ	コ	オ
	WO	RO	YO	MO	HO	NO	TO	SO	KO	O

ア a	イ i	ウ u	エ e	オ o
カ ka	キ ki	ク ku	ケ ke	コ ko
サ sa	シ shi	ス su	セ se	ソ so
タ ta	チ chi	ツ tsu	テ te	ト to
ナ na	ニ ni	ヌ nu	ネ ne	ノ no
ハ ha	ヒ hi	フ fu	ヘ he	ホ ho
マ ma	ミ mi	ム mu	メ me	モ mo
ヤ ya		ユ yu		ヨ yo
ラ ra	リ ri	ル ru	レ re	ロ ro
ワ wa				ヲ (w)o
ン n				

Катакана была створана будыйскімі манахамі ў пачатку эпохі Хэйан з ман'яганы і выкарыстоўвалася ў якасці фанетычных падказак (фурыганы) у камбуне. Да прыкладу, літара ка 力 паходзіць ад левай часткі кандзі ка 加 «павялічваць». Збольшага катакана адпавядае сістэме ключоў для кандзі з аднолькавым вымаўленнем. Сімвалы катаканы адносна простыя і вуглаваты, некаторыя з іх нагадваюць аналагічныя знакі хіраганы, аднак цалкам супадае толькі кана «хэ» (へ).

Сёння катаканай запісваюць запазычаныя словы, падагнаныя пад японскую фанетыку.

Хірагана (яп. 平仮名) – складовая азбука, кожны знак якой абазначае адну мора. Хіраганай можна перадаць галосныя гукі, складовыя спалучэння і адзін зычны (ん ん). Хірагана выкарыстоўваецца для слоў, для запісу якіх няма кандзі, уключаючы часціцы, такія як кара から («з, ад»), і суфіксы, напрыклад, ~сан さん («спадар», «спадарыня»). Яна ўжываецца ў словах замест кандзі ў тых выпадках, калі мяркуецца, што чытач не ведае нейкіх іерогліфаў або гэтыя іерогліфы незнаёмыя самому пішучаму, а таксама ў неафіцыйнай перапісцы. Формы дзеясловаў і прыметнікаў (окурыгана) таксама запісваюцца хіраганай.

Н	В-	Р-	Й-	М-	Х-	Н-	Т-	С-	К-		
ん Н	わ ВА	ら РА	や Я	ま МА	ば ХА	な НА	た ТА	さ СА	か КА	あ А	-а
	ゐ ВИ	り РИ		み МИ	ひ ХИ	に НИ	ち ТИ	し СИ	き КИ	い И	-и
		る РУ	ゆ Ю	む МУ	ふ ФУ	ぬ НУ	つ ЦУ	す СУ	く КУ	う У	-у
	ゑ ВЭ	れ РЭ		め МЭ	へ ХЭ	ね НЭ	て ТЭ	せ СЭ	け КЭ	え Э	-э
	を (В)О	ろ РО	よ Е	も МО	ほ ХО	の НО	と ТО	そ СО	こ КО	お О	-о

Акрамя таго, хірагана выкарыстоўваецца для запісу фанетычных падказак для чытання іерогліфаў – фурыганы.

Хірагана паходзіць ад ман'яганы – сістэмы пісьма, што ўзнікла ў V стагоддзі н. э., у якой японскія словы запісваліся падобнымі па гучанні кітайскімі іерогліфамі. Знакі хіраганы – гэта запіс ман'яганы стылем цаошу кітайскай каліграфіі, таму сімвалы гэтай азбукі маюць круглявыя абрысы. Раней у японскіх тэкстах маглі сустракацца розныя напісанні хіраганы для адной і той жа моры, вытворныя ад іерогліфаў з аднолькавым чытаннем, але пасля рэформы 1900 г. за кожнай морай быў замацаваны адзін знак, а набор альтэрнатыўных напісанняў стаў называцца хэнтайганай, якая абмежавана ўжываецца і па гэты дзень.

У аснове хіраганы ляжыць базавы набор знакаў, гадзю:он, з якога можна ўтвараць дадатковыя гукі. Пры даданні значка дакутэн, або нігоры (゛), глухі зычны *m* азванчаецца ў звонкі зычны *d*, адпаведна *d* пераходзіць у *z*, *z* → *dz*, *x* → *b*. Да знакаў хіраганы, якія пачынаюцца на *x*, таксама можна дадаваць значок хандакутэн, або ха-нігоры (゜), які змяняе гук *x* у *n*.

Спачатку хірагана выкарыстоўвалася толькі жанчынамі, якім была недаступна добрая адукацыя (іншая назва хіраганы – «жаночае пісьмо»). Гэндзі-манагатары і іншыя раннія жаночыя раманы пісаліся пераважна ці выключна хіраганай. Сёння тэксты, напісаныя толькі хіраганай, сустракаюцца ў кнігах для дзяцей дашкольнага ўзросту. Для зручнасці чытання ў такіх кнігах расставлены прабелы паміж словамі.

あ a	い i	う u	え e	お o
か ka	き ki	く ku	け ke	こ ko
さ sa	し shi	す su	せ se	そ so
た ta	ち chi	つ tsu	て te	と to
な na	に ni	ぬ nu	ね ne	の no
は ha	ひ hi	ふ fu	へ he	ほ ho
ま ma	み mi	む mu	め me	も mo
や ya		ゆ yu		よ yo
ら ra	り ri	る ru	れ re	ろ ro
わ wa				を (wo)
ん n				

Рамадзі (яп. ローマ字, літар.: «лацінскія літары») – запіс японскіх слоў лацінкай. Ужываецца ў падручніках японскай мовы для замежнікаў, у слоўніках, на чыгуначных і вулічных шыльдах (указальніках). Японскія назвы і імёны запісваюцца з дапамогай рамадзі, каб іх маглі прачытаць замежнікі: напрыклад, у пашпартах або візітных картках. Пры дапамозе рамадзі запісваюцца некаторыя абрэвіятуры замежнага паходжання, напрыклад DVD або NATO. Шырокае прымяненне рамадзі мае ў галіне камп’ютарнай тэхнікі: напрыклад, на клавіятурах часта ўжываецца метады ўводу (IME) каны праз рамадзі.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

1. Письмо з'яўляецца другім па важнасці – пасля мовы – сродкам зносін людзей. Яно можа быць вызначана як дадатковы да гукавой гаворкі сродак зносін, які ўзнікае на базе мовы, які служыць галоўным чынам для перадачы мовы на вялікія адлегласці і для замацавання яе ў часе. Письмо ажыццяўляецца пры дапамозе начартальных (графічных) знакаў або малюнкаў, якія перадаюць, як правіла, тэа ці іншыя элементы гаворкі – асобныя найпрасцейшыя паведамленні, словы, марфемы, склады або гукі. Письмо па праве адносіцца да найвялікшых вынаходніцтваў чалавецтва.

2. Піктаграфічным называюць гістарычна першапачатковы, найстаражытнейшы тып графічнага пісьма. Піктаграмы ўяўляюць сабой складаны малюнак ці серыю малюнкаў (як бы «аповяд у малюнках»), якія самастойна перадаюць нейкае цэлае паведамленне, графічна не раздзеленае на асобныя словы. Піктаграфія паслужыла асновай, на якой развіваліся ідэаграфічныя сістэмы пісьма. Нароўні з піктаграмамі існавалі «найстаражытнейшыя ўмоўныя знакі» (родавыя і племянныя знакі, у тым ліку татэмныя, знакі ўласнасці).

3. Наступны этап у развіцці пісьма – ідэаграфічнае пісьмо. Асноўныя недахопы ідэаграфічнага пісьма: 1) цяжкасць перадачы з іх дапамогай слоў абстрактнага значэння і ўласных імёнаў; 2) складанасць і шматзнакавасць ідэаграфічных сістэм; 3) цяжкасць перадачы пры дапамозе ідэаграм граматычных формаў слоў; 4) кансерватыўнасць ідэаграфіі і, у выніку гэтага, паступовая страта імі сувязі з мовай. Усё гэта прывяло да таго, што ідэаграфічнае пісьмо «ўсіх жанраў» захавалася ў пісьменстве толькі нямногіх сучасных моў (неалфавітная пісьменнасць). Аднак у ідэаграфіі ёсць і свае перавагі: 1) большая ёмістасць ідэаграфічнага пісьма, абумоўленая тым, што знак абазначае тут цэлае слова, а не, скажам, асобны склад ці гук; 2) своеасаблівы міжнародны характар семантычных ідэаграм (лагаграм), абумоўлены тым, што знакі гэтыя непасрэдна звязаныя не з гучаннем, а са значэннем слоў (напрыклад, лічба 5 не падобная на рэальную колькасць, якая абазначаецца словам «пяць», няма ў ёй і ўказання на вымаўленне гэтага слова, але разам з тым яна зразумелая кожнаму, знаёмаму з арабскімі лічбамі). У той жа час падобны падзел уяўляе сабой велізарны недахоп: патрабуецца запамінанне мноства лагаграм у працэсе навучання чытанню і пісьму асобна ад вымаўлення.

4. Складовае пісьмо лічыцца больш зручным і ў навучанні, і ў выкарыстанні. У складовых сістэмах прысутнічае неабходны мінімум знакаў, яны больш дакладна адлюстроўваюць фанетычныя асаблівасці мовы. Складовая пісьменнасць выдатна перадае граматычную форму слоў і словазлучэнняў. У той жа час адным з найбольш істотных недахопаў складовых сістэм з'яўляецца тое, што колькасць складоў у любой мове значна меншая, чым колькасць гукаў. Менавіта пагэтаму ў такім пісьме для больш дакладнай перадачы інфармацыі патрабуецца большая колькасць знакаў. Яшчэ адным слабым месцам складовага пісьма з'яўляецца складанасць перадачы канчатковых і сумежных зычных. Тэксты, запісаныя такім чынам, даволі складана чытаць, паколькі акрамя спасціжэння сэнсу напісанага адначасна неабходна «прайграваць» фанетычнае гучанне слоў. А гэта становіцца практычна немагчымым без глыбокага ведання мовы.

ЛИТАРАТУРА

1. Бартонек, А. Златообильные Микены / А. Бартонек. – М., 1991.
2. Владимиров, Л.И. Всеобщая история книги / Л.И. Владимиров. – М., 1984. – С. 8–15.
3. Гельб, И.Е. Опыт изучения письма (Основы грамматики) / И.Е. Гельб. – М., 1982. – С. 22–34.
4. Дмитриенко, А. Памятники слогового письма древних славян: Этрусские надписи. Фестский диск. Линейное А и Б / А. Дмитриенко. – М., 2001.
5. Дьяконов, И.М. Письмо / И.М. Дьяконов. – М., 1990.
6. Зиндер, Л.Р. Очерк общей теории письма / Л.Р. Зиндер. – М., 1987.
7. Истрин, В.А. 1100 лет славянской азбуки / В.А. Истрин. – М., 1963.
8. Истрин, В.А. Возникновение и развитие письма / В.А. Истрин. – М., 1965.
9. Кнорозов, Ю.В. Письменность индейцев майя / Ю.В. Кнорозов. – М., 1963.
10. Козельский, А.В. Письмена античных славян. Крит. Линейное А / А.В. Козельский. – М., 2003.
11. Кондратов, А.М. Когда молчат письма. Загадки древней Эгеиды / А.М. Кондратов, В.В. Шеворошкин. – М., 1970.
12. Кондратов, А.М. Книга о букве / А.М. Кондратов. – М., 1975.
13. Левочкин, И.В. Основы русской палеографии / И.В. Левочкин. – М., 2003.
14. Лоукотка, Ч. Развитие письма / Ч. Лоукотка. – М., 1950.
15. Маслов, Ю.С. Введение в языкознание / Ю.С. Маслов. – М., 1987.
16. Молчанов, А.А. Таинственные письма первых европейцев / А.А. Молчанов. – М., 1980.
17. Молчанов, А.А. Памятники древнейшей греческой письменности. Введение в микенологию / А.А. Молчанов, В.П. Нерознак, С.Я. Шарыпкин. – М., 1988.
18. Павленко, Н.А. История письма / Н.А. Павленко. – Минск, 1987.
19. Тайны древних письмен. Проблемы дешифровки: сб. статей. – М., 1976.
20. Фридрих, И. История письма / И. Фридрих. – М., 1979.